

AURKIBIDEA — INDICE

III. ARTEAZ — SOBRE ARTE

18. Prerromanikoa Araban. (El prerrománico en Alava)	85
19. Astigarribiako eliza. (La iglesia de Astigarribia)	89

20.	Berriz ere Astigarribia. (Más sobre Astigarribia)	94
21.	Aralarko San Migel elizako erretaula. (El retablo del Santuario de Aralar)	98
22.	Arrasateko eliza gotikoa. (El templo gótico de Mondragón) ...	101
23.	Itziar. (Iciar)	105
24.	Zutoidun elizak Euskal Herrian. (Las iglesias columnarias en el País Vasco)	108
25.	Oñatiko Bidaurreta, Gipuzkoako monumentu berezi bat. (Bidaurreta de Oñate, un monumento singular de Guipúzcoa) ...	113
26.	Plaentziako eliz-ataria. (El atrio de la iglesia de Placencia) ...	117
27.	San Andres ermita Plaentzian. (La ermita San Andrés en Placencia)	120
28.	Mutrikuko eliza neoklasikoa. (El templo neoclásico de Motrico)	123
29.	Gipuzkoako sortetxeak. (Casas solares de Guipúzcoa)	127
30.	Hilari biribilak. (Las estelas discoidales)	130
31.	Argizaiolak. (Las tablas para cerilla)	135
32.	Euskal artea gaur, Segurako erakusketan. (Arte vasco actual en una exposición de Segura)	139
33.	Kalkografia arteaz. (Arte calcográfico)	142
34.	Diego Maiora, eskultore segurarra. (Diego de Mayora, escultor de Segura)	146
35.	A. Arteta irudigintzan. (Las figuras de A. Arteta)	149
36.	Inguruaren eragina Beobidegan. (La influencia del entorno en Beobide)	152

III

ARTEAZ
Sobre Arte

PRERROMANIKOA ARABAN

Arabako prerromanikoaz badoaz gauzak argitzen. Erdi-aroaren lehen partea aski iluna da. Hala ere, gaur egun inork ez du dudan jartzen Trebiño parteko Gobeak (Las Gobeas), Markinez, Laño, Faido, Pinedokoak zenobioen harpeetako monastegiak zirena, VI-VIII. mendeetakoak behar bada.

Baina oraindik ilunaldi handiak ditugu erromanikoaren aurretik eta gai hontaz arduratzen direnen artean bada nahikoa kezka. Bestalde, visigotikoaren agiriak urri dira, baina hau estudiantuko duten espezialistak urriago.

1975. urtean, Arabako Foru Diputazioko Kultur Kontseiluko zuzendari den Periko Sancristoval adiskideak Zalduendoko San Julián ermita visigotikoa aurkitu zuen. Ermita hau, egia esan, lehendik ezagutzen zen, baina ez visigotikotzat. Eta, zalantzarik gabe, hala da. Behar bada, arkitektura aldetik bere ahaiderik hurbilena Erriojako «Martirium» de Santa Columba izan daiteke, harlanduz eta teilatu hegalepeko molduraz elkarren antz handia dutenez.

Bestalde, Zalduendoko San Julián, zalantzarik gabe, Reja de San Millán delakoan 1025. urtean aipatzen zen *Haiztara* deitzen zen herri hartako azken aztarna bakarra dugu. Duela pare bat urte bisitatu nuen, ermitaren inguruetan lurrontzien zatiak aurkitu nituen; batzuk, gainera, horma mehedun zeramikak ziren. Eta, ermitaren harlanduak go-goan harturik, behar bada erromatarren herri zaharrago baten gainean eraikia izan ziteken *Haiztara*, Burgos-ko Quintanilla de las Viñas-en antzera.

Igaz berriro bisitatu nuen San Julian-go ermita, Periko Sancristoval berakin, eta handik Araiako San Juan-era joan ginen. Hemengo eliza hau ez da, nere ustez, San Julian-go bezain ziurra, visigotikotzat jotzeko. Baina, hala ere, duen erromaniko leihoa gora-behera, elizaren zola, ekialdera parte tipi eta estuago bat duela, erromaniko aurrekotzat jo genezake.

Gainera, izatez, Araiako San Juan ermita, Amamio zen aintzinako

herriaren parrokia izan zen, eta San Millan-go «*voto de la reja*»-n Hamamio bezala agertzen da 1025.urtean. Honegatik, ermitaren inguruan hilobiak aurkitu dira. Bai Zaldueendoko San Julian-en eta bai Araiako San Juan-en azterketak egin beharra dago, elizaren barnean eta inguruan eskabazioak eginaz, argi gehiago izan dezagun.

Dena dela, erromatarren garaitik jarraipenezko bizi lekuak badira inguru hoietan eta ez du ezer harritzekorik aintzinako denboretako aurkimenak izatea. Oroi, Araiako eliza eraikitzean erromatarren harriekin ere baliatu zirela eta, lau harri, haien idazkiz aurkitzen direla.

Itzuleran, Perikok, Barrundiako Hermua-ra eraman ninduan eta bertan San Martin elizak burualdean duen leihoa erakutsi zidan. Pre-romanikoa da, batere dudarik gabe. Kasik seguru visigotikoa. Ate-morroiloetako giltzulo bezala eta San Julian-go bezalakoa, harri bakar batean landua. Bestalde, Hermuako lehen berri ere aipatutako Reja de San Millan-ean agertzen da, 1025.urte berean.

Joan zen igandean, Periko Sancristoval eta biok, gure emazteekin, berriz joan ginen Barrundiako Hermuara eta leihoari argazki bat atera ondorean, Opakuatik, Legaire zehar, Onraitara. Hemen elizako ponte erromaniko ederra eta Diego de Mayora eskultore segurarraren erretaula ikusi genuen. Eta, ondorean Cicujano-runtz abiatu ginen.

Hainbeste aldiz aipatutako Reja de San Millan-en, gaur Cicujano den herri hau *Zekungau* bezala agertzen zaigu 1025ean. Oraindik hamazortzigarren mendeko agirietan ere *Zecujano* (1718), *Sicuxano* (1753) eta *Cecujano* (1788) bezala agertzen zen.

Bertako elizaren parterik zaharrena erromanikoa da, baina atzekaldeko horman perra formadun leiho bat du. Leiho honek Burgos-ko San Vicente de Val-goarena gogoratzen digu. J. E. Uranga eta F. Iñiguez Almech-en «*Arte Medieval Navarro*» deritzan obran (tomo I, 40 orrialdean), Burgos-ko hau, visigotikotzat jotzen da. Eta hau hola delarik, hemen aipatzen ditugun Zaldueendo, Araia, Hermua eta Cicujano-koak laurak Uranga-Iñiguez Almech-en obra horretan bere lekua behar dute, lurralde honek garai haietan Nafarroako erregetzaren mendekoak zirenez.

Hemendik ikus, Erdi-aroaren lehen partetik XII. mendeko erromanikora arte, ikerketeta gaitan zein atzeratuak gauden.

—Ibilaldi hontatik, Azatzetatik zehar Gasteizera gentozela, Arkaia-tik igarotzean oroitu ginen bertako bataio-pontez, batzuk visigotikotzat joa eta, gainera, inguru berean aintzina ezagutu zen Sarrikuri herria hor bertan zen ustea ere bada. Gainera, denbora asko ez dela, erromatarren aztarnak aurkitu dira inguru hontan.

Dena dela, hor daude hoiek Arabako prerromanikoaren agiriz.

El prerrománico en Alava

A principios de 1975, Pedro Sancristóval, director del Consejo de Cultura de la Diputación Foral de Alava, denunció como visigótica la parte oriental de la ermita de San Julián de Zaldiendo. A los pocos meses visité el lugar y contemplé sorprendido el pequeño templo de estructura similar al de «Martirium» de Santa Columba, en Santa Coloma (Logroño), con igual moldura por cornisa. Mas su emplazamiento me recordó al templo burgalés de Quintanilla de las Viñas.

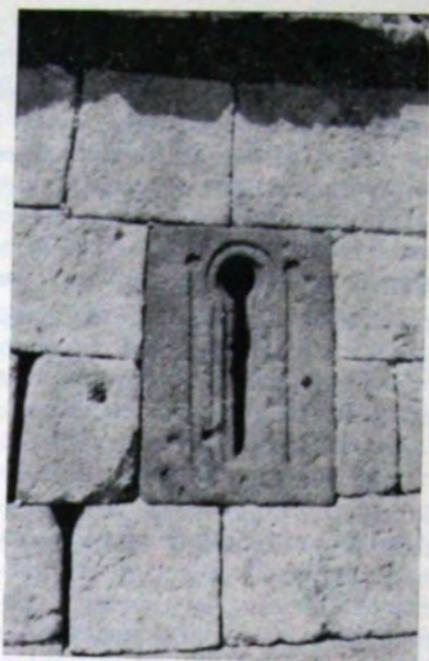
Además, la ermita, ubica en el despoblado de Astrea o Aistra (que en la Rreja de San Millán, en el año 1025, figura como *Haiztara*). En su entorno, a flor de tierra, encontré trozos de cerámica de paredes finas, que hacen pensar en un primitivo emplazamiento romano. Pues no olvidemos que está bastante cerca de Araya y que su parroquia tiene cuatro piedras con inscripciones romanas.

El año pasado volví al lugar acompañado del propio Pedro Sancristóval, y seguidamente visitamos la ermita de San Juan en Araya (valle de Aspárrena), igualmente orientada al Este y con planta presbiterial más estrecha que el resto del templo, que a pesar de una ventana románica desencajada de su sitio, muestra estructura prerrománica. Además, debió ser la parroquia del despoblado de Amamio, que en el *voto de la reja*, el 1025, figura *Hamamio*, y se han hallado enterramientos junto a la ermita.

Aquel mismo día, de regreso, visitamos el lugar de Hermua (Barrundia), que se cita en la mencionada Rreja de San Millán el mismo año de 1025. El ábside tiene una ventana del tipo de ojo de cerradura, monolítica muy parecida a la de San Julián de Zaldiendo.

El pasado domingo, día 4, volví a visitar Hermua, para obtener una fotografía de la ventana de esta ermita de San Martín. Y, a continuación, por el puerto de Opacua nos dirigimos a Cicujano (Laminoria), pero no sin antes parar en el pueblecito de Onraita, para ver la hermosa pila bautismal románica y el retablo que es obra renacentista del escultor Diego de Mayora, de Segura.

Sancristóval me guardaba otra sorpresa en Cicujano. Su iglesia que es de la advocación de la Degollación de San Juan Bautista, con puerta y cabecera del templo de estilo románico, tiene en el ábside una ventana o saetera con arquillo en forma de herradura que nos recuerda a la de San Vicente del Val, de Burgos, considerada como visigótica y figura en la obra *Arte medieval navarro* (tomo I, pág. 40) de J. E. Uranga y F. Iñiguez Almech.

*Ventana absidal de
San Julián de Zaldiendo.*

Cicujano también consta en el *voto de la reja*, en 1025, con el nombre de *Zekungau*.

San Julián de Zaldiendo, San Juan de Araya, San Martín de Hermua y San Juan de Cicujano son dignos de incorporarlos a la catalogación de templos con vestigios prerrománicos. Y en los dos primeros convendría efectuar excavaciones, para disponer del material necesario que ayude a precisar mejor a asentar estilos y siglos y tal vez el origen romano del primero.

Al retornar por el puerto de Azazaeta hacia Vitoria, a la altura de Arcaya comentamos la pila bautismal de su parroquia, según algunos, visigótica y el propio pueblo tal vez se asienta sobre el antiguo poblado de Sarricuri y en sus proximidades se han descubierto restos romanos en época muy reciente.

1979-III-12.

ASTIGARRIBIAKO ELIZA

Deba ibaiak itsasora jotzen duen lekutik aski hurbil, Sasiola auzoa eta Deba hiriaren bitartean eta ibaiaren ezkeraldetik, Mutrikuko lurretan, Astigarribia dago. Astigarribiak bere parroki propioa du aintzinako denboretatik. Auzo berezia da izan ere, lehenago, bertan mugatzen ziren Gipuzkoaren bi apezpikutegiak, Iruña eta Kalahorra. Horrez gainera, bi euskalkiren muga dugu. Une honetatik, Deba ibaiaz gora, bizkaieraz mintzatzen da. Elgoibarrera arte gipuzkeraren joera asko sartzen da baina muinean bizkaierazko egitura du. Izan ere, Karistioen lurretan gaude, ez Barduloenetan, eta lehenagoko eta nolabaiteko politikazko lurraldeen bereizketaren ondorenak dira. Baina Astigarribiak bere baitan gordetzen duen gauzarik interesanteena, arte aldetik begiraturik behinik-pehin, elizak ekaldera duen horma zaharra da: prerromanikoa.

XI eta XII. mendeetako agiritan ezagutzen da Astigarribiako San Andres eliza. Gaztelako errege Alfonso VI.ak, 1081. urtean San Millán de la Cogolla-ra eman zueneko eta Beñat Astaratz Baionako apezpikuak 1108an konsakratu zueneko.

Harrigarria idurituko zaigu toki honetan zer ikustekorik ote zuten gaztelako erregeak eta Baionako apezpikuak, baina lurralde hauek Itziartik Durangaldera eta Arabara sartu arte Nafarroa eta Bizkaiaren artean mugatzat zeuden garaiak ziren. Mugaketa hori, Debarruaren behe partean, Markina izeneko merindadeari zegokion, gaurko Elgoibar, Plaentzia, Eibar eta Artibai aldeko Markina-Jemein eta Etxebarria barne hartzen zituela. Karolingio ohituratik sartuko zen *marka* mugatzailea.

Guzti honek, behar bada, ezer ikustekorik izango du Astigarribiakin. Hemengo eliza ezta hain handia, baina bai badu gauza harrigarririk. Bere ekaldeko horma, arestian aipatu dugun agirien garaikoa dugu. Bi leiho ditu, eta beretako bat, behekaldean dagoena, prerromaniko estilokoa da. Perra forma du eta arkiboltak alderdi bietatik. Maria Asunzion Arrazolaren ustez mozarabe da. Uste dut arrazoi guzia duela. Nik ere iritzi hori eman nuen *Gogoz* liburuan (ikus 409-412 orrialdeak).

Harrigarria dirudi mororik heldu ez zen toki batean holako leiho bat aurkitzea. Baina nork daki Santiago bidean zehar izan ziren harremanez zer nolako influentziak ez ote ziren gertatuko; baina batez ere aintzinatik gure itsas-portuak Europako ifarraldearen eta Gaztelako mesetaren artean izan zuten merkatalgoan. Harremanok etziren izan nolanahikoak.

Ez dago dudarik Astigarribia puntu garrantzizkoa izango zela Santiagorako erromes bidean, batez ere biderik zaharrenean. Bai G. Menén-

dez Pidal-ek eta bai Y. Bottineau-k, Erdi-aroko kronikak erakusten digutenaren arabera, Nafarroako Santxo III.ak Mesetaren goi partetik morruak beherago bota arte itsas-hegaletik omen zijoan bide zahar hura. Eta, bide horrek, Itziardik behera Deba ibaia Astigarribian hartzean, hemen zatiketa bat ezagutuko zuen, batek ibaian gora jarraitzeko eta besteak Arno mendiak gora, Arnoatetik Bizkaiko lurretara joteko. Azken honen zalantzak kentzeko, egun batez B. Garate, L. P. Peña Santiago, nere seme Unai eta laurok igaro genuen galtzada hau Arno zehar.

Baina ez dezagun ahaztu Deba hiriaren hasierak merkatalgozkoak izan zirela. Ibaia itsasora idekitzen den tokian, Itziargo auzoa hazi zen, hiri bihurtu arte. Gaztelako mesetan arabeek errotu eta indartu zuten artilearen merkatalgoa izan zuen garai batean Debak bere ekonomiaren sendotasuna. Karmelo Etxegarayk zionez, komertzio honen zergetatik egina da Debako parrokia ederra (ikus K. Etxegaray, *Investigaciones*

*Astigarribiako elizaren leiboa,
1963. urtean.*

históricas referentes a Guipúzcoa deritzan liburuaren 238. orrialdea). Erdi-aroan ere aspalditik etengabe zetorren artilearen komertzioa, Gipuzkoako itsas-portuetatik Europako ifarraldera zabaltzeko, bereziki Debatik. Geroago, Orduñako mendietatik Bilbora bide berria ideki zenean zerbait kendu bazion ere, itsasora zetozten bide zaharretan erabiliena omen zen Gasteiztik, Arrasatetik zehar Debarruan behera zetorren hau. Honegatik, pentsatzekoa da Deba baino lehen Mutriku eta bere auzo den Astigarribia izango zirela porturik garrantzitzuenak. Oraindik ere gordetzen dira Astigarribian, ibai ertzaren bi tokitan, Portu eta Portuzaar deritzaien leku-izenak.

Ez pentsa moro guziak gerra-zale zirenik, oroi Nafarroako erregeen kortean bertan sarrera ona izan zutela. Beraz, ezta batere harritzekoa merkatalgo harremanen bidez arte estiloena ere zerbait hartzea, bi herri edo bi kulturaren harremanetik maiz gerta ohi den bezala. Alde hontatik begiraturik ez du ezer harritzekorik Astigarribiako elizaren leihoa mozarabea izateak. Erromaniko artea oraindik hedatu gabe bai zegoen.

Hala ere, mozarabe leihoaz aparte, Astigarribiako horma horrek gailur zutituz eraikitako elizaren azernak ageri ditu eta hau ifarraldeko edo Pirineoko influentziazkoa du; erromesen harremanetik hartua noski.

Mendeak zehar aldakuntza handiak ezagutu ditu eliza honek, mendebaldera luzatua izan zen, bi alderdietara zabaldua ere bai eta bere buelta guzian bigarren horma eraiki, harresi gisa, baina teilatupean hartuaz. Aldakuntzazko gehigarriok XIV edo XV. mendean eginak izango dira.

1968-69. urteetan konponketa izan zuen elizak, Gipuzkoako Diputazioaren laguntzaz M. Urkola arkitektuaren zuzendaritzapean, eta une berean zola aztertu zuten M. Lekuona, J. L. Otegi eta L. P. Peña Santiago partaide zirela¹. Gaur egun, txukun agertzen dira Astigarribiako elizaren balioak eta ondo merezi du arretaz zaintzeak ekaldeko horma bere bi leihoekin Gipuzkoan ezagutzen den prerromaniko bakarra denekero.

1. Azterketen zuzendari Inazio Barandiaran Maestu izan zen eta bere Txostena *Noticiario Arqueológico Hispánico*-ren XV. toman argitaratu zuen, Madrid-en 1971-urtean. Ondoko artikuluan agertzen ditut zenbait zuzenketa eta gehigarri.

La iglesia de Astigarribia

La parroquia rural de San Andrés Apóstol de Astigarribia, situada en las proximidades de la desembocadura del río Deva, por su orilla izquierda y en término municipal de Motrico, es un testimonio excepcional del prerrománico en la provincia de Guipúzcoa.

Su documentación se remonta a los siglos XI y XII, en la donación hecha por el rey Alfonso VI de Castilla al Monasterio de San Millán de la Cogolla en el año de 1081 y por la consagración llevada a cabo por Beñat Astaratz, obispo de Bayona, en 1108. Esta aparente extraña coincidencia de un rey castellano y un obispo bayonés tiene su explicación en que a la sazón el territorio comprendido desde Iciar hasta Durango, con toda la cuenca del Deva hasta entrar en Alava, era una tierra franca que separaba el reino de Navarra con el Señorío de Vizcaya, como atestiguan Moret y otros historiadores.

La iglesia de Astigarribia, que es de planta rectangular y mide 14 x 9 metros, aún conserva su muro oriental perrománico con dos ventanas. Una de éstas, la mayor y más baja, lleva arquivoltas con tres arcos de herradura hacia el interior y otras tantas al exterior, en forma de ojo de cerradura. Como bien apunta M. A. Arrázola, es de estilo mozárabe a juzgar por el trasdós de sus arcos y la curvatura tendente a cerrarse en el salmer de los mismos. Cuando hace ocho años dediqué en estas mismas columnas un artículo a Astigarribia, como se puede comprobar en la obra *Gogoz*, páginas 409-412, ya emití mi opinión inclinándome al estilo mozárabe. Pero no deja de ser una incógnita en las corrientes de los estilos artísticos de la costa vasca.

Dicha ventana mide 2 metros de alto y 0,75 de ancho, con 1,40 x 0,90 de luz, y está construida burdamente con piedra arenisca.

La ventana en cuestión no deja de ser un cuerpo extraño en estas latitudes. Su explicación habría que buscar, más que en la ruta de Santiago, en las relaciones comerciales, como puerto marino, entre la meseta castellana y los países septentrionales de Europa.

Astigarribia debió ser uno de los puntos claves en la primitiva ruta jacobea, anteriormente a la principal marcada por la meseta que coincidiría con el antiguo camino romano, conforme el estudio hecho por Gonzalo Menéndez Pidal y tal como lo precisó Ives Bottineau. Aquel primitivo Camino de Santiago por la costa, que funcionaría como el principal hasta que Sancho III el Mayor de Navarra despejara a los moros de la parte norte de la meseta y con ello estableciera la nueva ruta. En el vado de Astigarribia se bifurcaría la ruta, para continuar una fluvial Deva arriba y otra que remontaría por el macizo rocoso del

Arno, por Arnoate, hacia tierras vizcaínas y cántabras. El camino pudo influir en la importancia del lugar en los momentos en que se tanteaba un nuevo estilo arquitectónico, el románico. Pero, la ventana más bien parece obra morisca o influenciada en lo que se estaba haciendo más al sur en la Península.

No debemos olvidar que los primeros testimonios históricos del puerto de Deva y su evolución se deben principalmente al comercio de la lana, vida económica desarrollada por los árabes en la meseta. A decir por Carmelo de Echegaray: «la preciosa iglesia parroquial de Santa María de la Asunción se edificó con el producto de un módico arbitrio que se impuso a las lanas que se exportaban por el puerto de Deva para las regiones septentrionales de Europa», con las cuales mantuvo una actividad ininterrumpida desde tiempos medievales.

Hasta que se abrió el puerto de Orduña para dar paso hacia Bilbao, la ruta principal para la salida a la mar fue por Vitoria y Mondragón por el curso del Deva. Motrico con Astigarribia, serían los principales puertos marinos. A Astigarribia llegan las mareas y en el mismo aún se conservan los topónimos Portu y Portuzar. Por todo ello es de suponer la influencia que dicho comercio pudo ejercer en aquel templo prerrománico.

El templo ha sufrido muchas transformaciones en el transcurso del tiempo. El muro prerrománico, muestra claramente que el primitivo tejado fue muy inclinado al estilo de las construcciones nórdicas o pirenaicas. Muestra evidente de la influencia recibida a través de la ruta jacobea. En época posterior la nave fue ampliada a lo ancho y por el lado occidental, y todo el templo fue rodeado de un muro defensivo jalonado de saeteras y que ha servido de claustro. Entre la nave central y el dicho muro externo de defensa, en otro tiempo debió de haber una entreplanta, como señalan los orificios continuos a lo largo de la pared y la hilera alta de saeteras.

Esta iglesia fue restaurada en los años 1968-69, a expensas de la Diputación de Guipúzcoa, bajo la dirección del arquitecto Manuel Urcola. Durante la misma se llevó a efecto una excavación por los señores Lecuona, Peña Santiago y Otegui¹.

El muro oriental, con sus dos ventanas, es la única muestra prerrománica que se conoce en la provincia de Guipúzcoa, y como tal merecedora a que se le presten los debidos cuidados de conservación.

1980-V-5.

1. Las excavaciones fueron dirigidas por Ignacio Barandiarán Maestu y su memoria fue publicada en el *Noticario Arqueológico Hispánico*, tomo XV, Madrid, 1971. El artículo que sigue sirva como corrección y adición.

BERRIZ ERE ASTIGARRIBIA

Behin baino gehiagotan idatzi dut Astigarribiaz eta oraingo hau ere ezta izango azkena. Izan ere, Astigarribia auzoko San Andres parrokiatxoak Gipuzkoako arkitekturaren ezagutzen den erromaniko aurreko aztarna bakarra du eta luzaro jarraitu beharko dugu bertako leiho bixiaren inguruan bildu ahal ditugun agiri eta oharrez. Santio bidea, itsas-merkataritza eta abar, ezta erraz abortzeko gaia Astigarribiaren inguru aurkitu dezakeguna. Gai hontaz aski luze idatzi nuen 1980ko maiatzaren 5eko artikuluan; baina, geroztik, huts egite larri bat nabari dut eta honek nakar zenbait zuzenketa eta ohar gehitzera. Astigarribian egin diren ikerketarik sakonenak 1969ko abenduaren 29tik 1970eko urtarrilaren 5era bitartean eraman ziren, Eguberrietako oporketak aprobetxatuz, Inazio Barandiaran Maestu arkeologoaren zuzendaritzapean eta lanaren memoria *Noticiario Arqueológico Hispánico* aldizkariaren XV. tomoan argitaratu zen (Madrid, 1971), 190-217 orrialdeetan, zazpi irudiz eta sei laminaz jantzirik. Hori da gaurko berrikustearen arrazoia.

Lan hortan, I. Barandiaranek, aurkezpen baten ondorean, elizaren adierazpen orokorra egiten du, azternategian aurkitu zituzten materialak estudiatu, «Tritium Tuboricum» aipatuz geroztik Astigarribiaz bildu diren ageriak azaldu, elizaren berriak bildu eta azkenik bere eritziak agertu. Lan ederra «Excavaciones en la iglesia de San Andrés de Astigarribia» deritzana.

Elizaren burualdean, ekaldeko horma, prerromanikotzat egiztatzen du. Behar bada XI. mendekoa. «Bernardo episcopo de Sancta Maria de Lapurde»-ren konsagrazioa, 1108koa da. Beñat Astaratz Baionako apezpikuori San Millan de la Cogolla-ko abataren aginduz etorri omen zen. Jakina da 1086an Bizkaiko Jaunak San Millanera eman zuela eta 1091ean Gaztelako errege Alfonso VI.ak San Millanen babesean hartu. Beraz, horma hori eta bertako bi leihoak urte horietakoak izan daitezke. Horrek ez du ukatzen bisigotikoaren kutsapenik eza.

Bestalde, lurpean ziren hilobien artean aurkitu dituzten ehundakak monedak XIII. mendetik XVIIra bitartekoak dira. Honek ordea, eliza barnean noiztik hobiratzen ziranaren berri ematen digu. Edozelan ere XIII. mendearen azkenalditik eta XIV.aren lehen partetik. Azkoitiko «Carta-puebla»-n, 1361, Iraurgiko Santa María elizan hobiratzeko eskubidea aipatzen da eta ez dabilta elkarrengandik hain urruti. Kontuan izan aintzinago Kontsilioetako ageriek dakartenaren arabera, XII. mendera arte apezpikuak eta abatak bakarrik hobiratzen zituztela eliza barruetan. Gregorio IX.ak (1227-1241) ordea, libertate gehiago eman zuten gainerakoak ere elizetan hobiratu zituzten.

Astigarribiako elizan aurkitu diren hilobiak bertako lurraren buztin naturalean idekiak daude, batzuk harriz inguraturik; baina guzietarik bat bada berezia, harlandu batean antropomorfo eraz egina bere gailurdun estalki ta guzi. Era hortakoak ez ziren lurpean sartzekoak eta zalan-tzarik gabe geroztik solairupean jarria zen. Santilla del Mar-en daude-nekin konparatzen du eta XIII. mendekotzat jo. Hala izango da; baina nik berriz ere nere oharra jarriko diot, Elorrioko Argiñeta, Zengoitako San Juan eta Bolibarko elizpean eta Ziortzan aurkituekin konparaketa zehatzagoak egiteko. Argiñetakoek urtea jarria bai dute, bi hobitan aurkitzen denez, 883 eta 893 urtekoak dira. Ikus D. Areitioren *Los sepulcros de Arguiñeta* (Bilbo, 1908), eta bestalde R. P. Pedro Vázquez-en *Monumentos artísticos de Vizcaya* (Bol. de la Sociedad Española de Excursiones, tomo XVI, 1908, p. 312). Ez dut esango bisigotikoa denik, Vázquez-ek Bolibarkoegatik zion bezala, baina bai eliza barruan hobiratzeak etorri baino lehenagokoa dela.

Erdi-aroko galtzadari buruzko oharra ere kontuan hartzekoak dira. Hauek itsas-hegaletik zijoan Santio-bide zaharrekoak izan daitezke eta Astigarribiako elizarekin ere zer ikusirik badute. Ez ordea erromaniko estiloa hedatzearen arrazoi bakarra Santio-bidea delako, zeren bestela nola ulertu Italiatik Eskandinabia aldera zabaldu zena? Nola ulertu Kataluina partean hain laster eta hain era berezian zabaldu zena? Hala ere, gurean baliteke erromanikoaren hastapenak Santio-bideari lotuago egotea; ez dut ukatzen. Baina erromes bide zen kaltzadak, Astigarribiatik Bizkaira igarotzeko ez zuen nahitaz Mendarora jo beharrik. Bestalde esango nuke, biderik zaharrena eta oraindik ere garbien azaltzen zaiguna (garbien kaltzadaz esan nahi dut, zeren gainerakoan sasiz estalia bait da), Astigarribia bertatik Arnoko arro harritsu batetik gora zuzenean Arnoatera doana da. Hori egiztatzeko, arratsalde batean, Bitorio Garate, Luis Pedro Peña eta gure seme Unai, laurok joan ginen. Harrigarria badirudi ere, metro ta laurden zabal zituen kaltzadak, toki batzutan bi metro t'erdiko erretenak edo zanjak haitzean ebakiz eta urrengo lau-bost metroko hormak zituen betegarri. Baina, bai laster eta artez gaina hartu, handik Artibai aldera jotzeko.

Kaltzada horren zati bat garbi azko zegoen elizaren ingurutik ibai aldera, I. Barandiaranek ere aipatzen du. Baina urte asko ez dela ormi-goiz estali zuten auzokoek, autoak errezago ibiltzeko. Horiék dira gure herriko monumentuen paradojak. Bestalde, elizaurrean, bi etxe daude bertako tipolojiaz aski politik direnak, lehen apezetxe eta auzo-eskola izanak. Orain, biak daude galzorian. Baina, txarragoa dena, horietakoren bat aprobetxatu beharrean, berri bat eraiki dute elizatik hurbil, to-

kiari eta monumentuari egokitasuna kenduz. Gure historiaren erreliki horiek gorde behar ez baditugu, gure abertzaletasuna pikutara!

Bukatzeko, esan dezadan, Santio-bidearen influentziaz gainera kontutan hartzekoa dela Astigarribiaren aintzinasunak baduela ikustekorik euskaldunak itsasozko bidaia handietan hastearekin.

Dena dela, lan bikaina, taxuz eta zentzuz bezain jakinduriz egina iduritzen zaigu Inazio Barandiaranen ikerketa, gure artean zabalkunde gehiago merezi duena.

Más sobre Astigarribia

En numerosas ocasiones he mencionado la iglesia de San Andrés de Astigarribia, llevado casi siempre por la incógnita que encierra ese testimonio de pared prerrománica que muestra por su lado oriental y que es la única que conocemos en Guipúzcoa. Sobre sus antiguas noticias, la ruta jacobea, el comercio por mar y las excavaciones llevadas a cabo en el interior del templo a la hora de su restauración han sido temas preferentes para tratar de escudriñar en torno a su pasado. En síntesis, le dediqué un artículo bastante extenso el 5 de mayo de 1980. Pero en él cometí una omisión imperdonable al no citar al director de las excavaciones y al principal trabajo sobre el tema, al renombrado arqueólogo Ignacio Barandiarán Maestu y la memoria de las excavaciones confeccionado por el mismo y que vio la luz en el *Noticiero Arqueológico Hispánico*, tomo XV (Madrid, 1971). Nunca es tarde para subsanar una falta, y al tiempo de presentar mis excusas, vaya también mi agradecimiento al amigo Ignacio que tan amablemente supo entregarme una copia del trabajo aludido: «Excavaciones en la iglesia de San Andrés de Astigarribia».

Al propio tiempo ha sido para mí un motivo para reconsiderar el tema siempre apasionante sobre las antigüedades de Astigarribia y anotar algunas observaciones que considero de interés.

El trabajo de Ig. Barandiarán abarca 27 páginas y va acompañado de figuras y láminas: tras una presentación hace la descripción de la iglesia, realiza un inventario de los elementos materiales menores recuperados, recopila las fuentes escritas e incorpora apuntes históricos, para acabar con unas conclusiones. Se diría que no le ha escapado ninguna cita y a la hora de establecer comparaciones ha sabido guiarse con un sentido muy lógico. Un trabajo ponderable que nos ayuda a aclarar muchos aspectos hasta ahora ocultos.

Se confirma como prerrománico el muro de la cabecera, con probable influencia visigótica en la ventana inferior. Al clasificar el medio millar de monedas halladas (material que fue depositado en el Museo de San Telmo) que van desde el siglo XIII al XVII (en menor porcentaje las más antiguas), hace pensar que los enterramientos en el interior del templo corresponden a esas épocas. Lo que constituye un dato importante, aun teniendo en cuenta que las acuñaciones pueden preceder en algunos decenios, se pueden considerar desde finales del siglo XIII y por tanto anterior a la noticia que nos ofrece la carta-puebla de Azcoitia (1362) sobre el derecho de los vecinos al enterramiento en Santa María de Iraurgi. La mayoría de las monedas pertenecen a Castilla, otras a Navarra y Aragón, y muy pocas son francesas.

Un sarcófago exento muestra interés. Debe ser del siglo XIII, pero debieron colocar en época posterior. Cuando por mi parte indiqué su antigüedad lo hice con referencia a las más próximas de Arguiñeta y Bolibar, que fueron estudiados por Areitio y Vázquez. En todo caso, un sarcófago anterior a los enterramientos en el interior del templo.

Sobre la calzada medieval hay que reconocer que la ruta principal hacia Vizcaya, probablemente la primitiva costera, debió ser la que desde el mismo barrio de Astigarribia se remonta por los roquedales del Arno directamente a Arnoate, tal como pudimos comprobar haciendo el recorrido. Es lamentable cómo ha quedado la calzada desde el vado hasta las inmediaciones de la iglesia, cuando desaprensivamente han asfaltado para circulación de vehículos. Y, para colmo, otra torpeza el erigir una casa junto al templo, cuando existen en el lugar dos casas típicas condenadas a la ruina. Espero que un patriotismo más consustancial culturalmente nos conduzca a la protección de nuestro patrimonio que hace historia de nuestro pueblo. Un ejemplo elocuente viene a ser este trabajo tan extraordinario de I. Barandiarán que nos ayuda a conocer mejor nuestro pasado.

También hay que tener presente, que además de la influencia que pudo ejercer la ruta de Santiago en Astigarribia, no se debe descartar el comercio por mar, que coincide cronológicamente con los inicios de las largas rutas maríneas que pronto alcanzarían épocas de esplendor en la navegación vasca, como el lector podrá apreciar a través de aquel artículo «Itsasoaren aurrez-aurre» (Frente al mar), publicado el 26 de marzo de 1979.

1982-IV-19.

ARALARKO SAN MIGEL ELIZAKO ERRETAULA

Aralarko San Migelen zegoen erretaula, gauza bitxia eta bakarra zen munduan. XII. mendean esmaltez egina, arte aldetik neurtu ezin-dako balioa zuena, sineskaitz egiten zait lapurtua izan dela jakiteak.

Gertari honek utzi digun hutsunea, ez artez eta ez diruz bete ezinezko da. Izan ere, besterik ezlakoa zen Aralarko erretaula. Berari zer-bait hurbiltzen zen bakarra Silos-ko Santo Domingon zegoen, gaur egun Burgos-ko museoan gordetzen dena. Baina, hau ezta hain aberatsa, ez edergarri eta ezta ere esmalteko tekniken aldetik.

Askori harrigarri iduritu zaie holako gauza baliozkoa Aralar mendian egotea. Baina kontu izan Aralarko San Migelen debozioa aintzina aintzinatik zabaldua dagola Euskal Herrietan eta Nafarroako erregeek oso maite izan zutela.

Herriagan bere aldeko joera aspaldiko mendeetan galtzen zaigu. San Migelen debozioa bera ere aintzinakoa bazaigu, bertako erlijiozko erroak, mendeetan ez ezik kristautasuna baino lehenagokoa izan daiteke.

San Migel eta piztiaren kondairak Italiako hegoaldean Manfredonia hiritik hurbil dagoen Gárgano mendian ditu sustraiak. Han ba omen zen Erdi-aroaren behe partean Garganus zeritzan gizon bat leza zulo baten atarian zezen baten aurrez aurre ikusi zena eta mirakuluz salbatua. Leku askotara zabaldu zen kondaira hura eta Teodosio Goinirena ere hortik dator nonbait. Dena dela, gaur Barcelona-ko museoan dugu Nafarroako Egilior deritzan herritik eramán zuten pintura batean agertzen zaigu kondaira honen ageri zaharra.

Aintzinatik hain beneragarria dugun Aralarko San Migelen, kristautasuna baino lehenagoko erlijio aztarnak ere badira. J. M. Satrustegik «Reminiscencias de culto precristiano en la devoción a San Miguel» deritzan lanean aditzera eman zigunez (ikus *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra*-ren 6. zenbakian, 287-294 orrialdeetan).

Aralarko San Migelen eliza bera, erromanikoa izanarren, J. E. Uranga eta F. Iñiguez Almech-en *Arte medieval Navarro*-ren bigarren to-moko II.kapituluan aditzera ematen denez, egin dituzten ikerketen araberá, Santxo Nagusiaren garaian eraiki zen lehenagoko eliza prerromanikoaren zimentarrien gainean. Aipatutako liburuaren 54. orrialdean marrazkiz adierazia dator.

Baina, arestian esan bezala, eliza hortako arterik baliagarriena, munduan bakarra, esmalte-dun erretaula izan da. Jatorriz, behar bada, aldara izango zen, baina XVIII. mendean egin zioten konponketa desegokia geroztik erretaulatzat ezagutu da.

Aipatutako obra horren hirugarren tomoan Uranga eta Iñiguez

Almech-ek diotenez, Nafarroan ez ezik munduko artearen gailurrean zegoen obra hau, bere estilo eta teknikaren aldetik. Metro bat eta hamalau zentimetro zituen alturaz eta bi metro luzez. Gutxi bezala eztabai-datua izan da noizko eta nongotasuna. Gehienek Limoges-kotzat jotzen zuten.

Erretaularen inguru guztia urreztatua zuen eta gubilez landare hostoz jantzia, esmalteak ordea berde-urdinkaraz beteak, zenbait ikutu beltzez, zuriz, horiz eta gorritz, eta ez bakarrik tinta plan eta soilez esmalteetan gehienez ohi den bezala, baizik tartzeko kolore tonuak ere erabiliz. Honegatik, teknika hoietan erabili zitekeen kalitaterik hoberenakoa zen. Kobrezko txapan kolore bakoitzarentzat azpilduraz lekua idekiz eta hura esmaltez beteaz, kobreaken lerro bat azalean utziz, koloreak banatzez gainera metalarekin soinekoen pliegeak hobeto markatzeko. Honela, irudientzat egokitasuna lortuz eta azal guztia txukun lehunduta; azken urreztatze lana suaren bidez eginaz.

Erdi erdian Jesus haurra tinko aurrez aurre Amaren altzoan, koroiez eta atzekaldetik argikoroa duela; kanpokaldeko lau aldeetatik Tetramorfos-aren sinboluak. Alde batera hiru erregeak eta heuren gainean beste hiru apostolu; bestaldera Deikundea eta errege bat (antza denez, Nafarroako Garzia Ramirez, 1136. urtean eliza konsagratu zuena, emaile gisa), eta hauen gainekaldean beste hiru apostolu. Irudi guzaien buruak errepujatuak eta zizelez landuak. Erretaularen erdialdeko gaina lehundutako harri gogorrez horniturik eta erdian gurutze bat, hauen aldamenetan beste lau irudi, txikiagoak eta orainarte ezezagunak. Gero, gainekalde berean, alde batetik bestera botoi biribilduak bezala esmalteko dominak, oso apain landuak, irudi eta filigranaz nahasirik.

Esmalteko artearen teknikak ezagutzen dituenarentzat amesetako gauza zen.

Gaur egun seguritateko asmatuak diren tresna-gailuak daudelarik, nola zitekean hain libre utzia egotea? Ulertu ezinezkoa zait erretaula hori lapurtu dutela jakitea.

OHARRA: 1981 martxoan hartu zuten Paris-en lapurretariako bat, uztailen Erroman aurkitu zuten erretaula bi zatiren faltaz, eta, azkenez, 1982 otsailen bi zatiak Belgikan.

El retablo del Santuario de Aralar

El robo del retablo esmaltado, del siglo XII, del santuario de San Miguel de Aralar, ha consternado a todo amante a las artes plásticas.

Y, para muchísima gente es increíble que en aquel lugar se guardase una pieza de tanto valor.

Téngase en cuenta que San Miguel de Excelsis, en lo alto del Aralar, ha sido venerado desde muy antiguo, y hasta tomó cuerpo aquella leyenda de San Miguel y el feroz animal, que se trasplantó al legendario suceso de Teodosio. Probablemente, dicha leyenda arrancó del monte Gárgano, en el mediodía de Italia, cuya primera muestra gráfica en Navarra la hallaremos en el frontal de Eguilior, actualmente en el museo de Barcelona, y que Uranga e Iñiguez reproducen en la obra «Arte medieval navarro».

En un lugar tan venerado, nada tienen de extraño las reminiscencias de cultos precristianos y, probablemente, habría que remontar algunas tradiciones de Aralar a épocas lejanas como sugería Satrústegui en un trabajo publicado en el número 6 de «Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra».

La popularidad mantenida durante siglos y las diversas atenciones prestadas al santuario por los propios reyes navarros, justifican la ubicación de una pieza tan valiosa en aquellas alturas.

Lo que en origen pudo ser un juego de altar, y al que se le hicieron algunos arreglos poco afortunados en el siglo XVIII, hoy servía de retablo y era una pieza cumbre y excepcional de todo punto, como manifiestan J. E. Uranga y F. Iñiguez Almech en la referida obra.

Pieza gigantesca, única en su género en tamaño y arte. Medía 1,14 mts. de alto, en la parte central, por 2 mts. de ancho. Discutida como pocas piezas en fecha, taller y aún estilo, aunque la mayoría apunta su origen a Limoges, de cuando aún su producción no estaba industrializada. Aunque no se había conseguido comprobar documentalmente.

Sobre un fondo dorado repleto de tallos con hoja trazados a buril, los esmaltados están realizados dentro de una gama común de verdes y azules, con toques de negros, blancos, amarillos y rojos; no sólo en tintas planas, sino también con veladuras y tonos intermedios. De una calidad realmente extraordinaria, empleando la técnica normal de la época en esmaltería: sobre plancha de cobre ahuecado, abriendo cajas para rellenar con cada color de esmalte, para dejar separados por líneas salientes de metal, que dividen colores y precisan pliegues y detalles; todo ello logrado con gran armonía, y con toda la superficie bien pulida. El dorado final, a fuego, termina el trabajo.

En el centro, Jesús niño mayestático sentado, de frente, sobre las rodillas de su madre, coronada y con brillante nimbo, rodeada del tetramorfos que no se le encaja bien. A un lado, los reyes magos y, enci-

ma, tres apóstoles; por el otro lado la Anunciación (la Virgen y San Gabriel) y la figura de un rey, que Iñiguez Almech identifica con García Ramírez como donante (que consagró el templo en 1136) y por encima otros tres apóstoles. Todas las cabezas están repujadas y cinceladas. La parte superior central está rematada con una fila de cabujones o piedras duras pulimentadas, más una cruz con dos figuras a cada lado, sin identificar, y una hilera de botones esmaltados con preciosas ornamentaciones donde se conjugan figuras y filigranas entrelazadas.

Por mucho que lo piense, me es incomprensible entender, con la variedad de medios de seguridad tan eficaces que hoy existen, cómo ha sido posible esa falta de previsión sin adoptar las oportunas medidas de seguridad que la pieza requería.

1979-XI-5.

NOTA: En marzo de 1981 fue detenido en París uno de los ladrones, quien dio la pista para localizar la mayor parte del retablo en Roma, en el mes de julio. Por último, en febrero de 1982 en Bélgica se localizaron las dos piezas que faltaban para recuperar la totalidad del retablo, que fue trasladado a Navarra tras una exposición en Madrid.

ARRASATEKO ELIZA GOTIKOA

Arrasateko parrokia Gipuzkoako gotiko estilodun eliza handietatik zaharrena du. Estilo honetan, probintziako elizarik ederrena Getariakoa da, noski. Baina hau mende bat geroagokoa da. Hiru zoladuradun eliza gotikoetatik zaharrena Mondragoko San Juan Bataiatzailearen izenekoa da, XIV. mendearen lehen partean eraikia, 1340. urtetik 1350era bitartean.

Garai hartan, Arrasate, Tolosarekin batean, Gipuzkoako hiririk handiena zen eta orduko industriaz eta merkatalgoaz probintziako lehenena. 1448. urteko erreketaren ondorean beheratze handia ezagutu zuen, bere bizitza ahulduz eta Gipuzkoako hirietan hirugarren mailara jaitsiaz.

Lehengunean Astigarribiako prerromanikoaz eta artilaren merkatalgoaz ihardun nintzen. Debako eliza, Karmelo Etxegaray historiagileak zionez, itsasoz bialtzen zen artilari iharritako zergeri zor diogu. Baina, artilaren merkatalgo bidea Gasteiztik Arrasaten barna zetorren. Gasteiztik itsasorako erdibidean, bi eguneko ibilaldiaren erdian. Beraz, hor gelditu beharra zuten, gaua pasaz bederen, merkatarari haiek. Bestalde, bertatik Bergara-Azkoitia zehar Urolako bidea. Baina, hortaz aparte,

Arrasatek, Elorrio aldetik Bizkaira sarrera ona zuen eta gainera, aintzina hartan, Leintz araneko hiriburua zen bere Artziprezgoaz. Bestalde, burdina meategiak zituen bertan, inguruko basoetatik egurrikatzik ez zitzaion falta eta ola zaharrez aberats zen. Bertan egiten ziren ezpatak, Toledokoekin batean, fama handia zuten. Geografiak eta meategiek eskaintzen zien ondasuna berakin zuen Arrasatek.

Gaztelako erregeak hiri-bildu onartzeaz, 1298. urtean, lehenago, 1181ean Nafarroako erregeak Gasteizi jarri zion bezalako forua eman zion. Zerga kontuan beste Logroñoko harek baino eskubide hobek eskaintzen zituen. Anitz dira era hortakoak Debarruan. Gasteiztik itsasora bidearekin ezer ikustekorik ba ote? Foru aztertzen aritzen diren historiagileek arretaz begiratzekoa da.

Argi dago Erdi-aroan Gipuzkoan hiririk garrantzitsuena genuela Arrasate. Hiri-bildutzat izendatzean jarri zioten *Montdragon* izena. Hala ere, hiriari ikutzen zegoen auzoak gorde zuen Arrasate izena. Baina, etimologiaz, Arrasate bera ez ote da *Arresi-ate*? Hala balitz hiri-bildu bihurtu baino lehenagotik ere harresiren bat izango zuen. Dena dela, gauzak bat batean nekez egiten dira eta Arrasatek bere geografia inguruagatik, aspaldiagoko industri eta merkatalgo mugimenduagatik, XIII. mendea baino lehenago ere hiri garrantzitsua izango zen itxurak ditu.

Adierazi dugun guzi honegatik, ezta batere harritzekoa XIV. mendearen lehen partean, gotiko estilodun arkitektura Europako mendebaldean hedatu zen garai berean Arrasaten hain eliza eder eta handia eraikitzea. Arrasateko parrokia honek, geroztik asko sufritu eta aldakuntza handiak ezagutu baldin baditu ere, arkitektura gotiko zaharraren egitura nahikoa ondo gordetzen du.

Esan bezala, Gipuzkoako probintziaren gotiko arkitektura handietan lehena da. Bere egitura apalagoa bada ere, Gasteizko San Pedrokoaren antz handia du, eta hura baino lehen eraikia zen. Hiru zoladuraren gurutza formadun horietakoa da. Elizburua poligonal du eta hiru absideak kaperak jartzeko egina. Erdiko sabaia altuagoa du eta alde bietara arkuak, sabaiaren bultzada eusteko. Bere hiru ateak ojibalak dira, arkiboltekin, baina apenaz dute apaindurarik. Ostiko handiak ditu uztaidun sabaiari eusteko. Sabai-uzta horiek oso sinpleak ditu, barneko hormetan gora dituen zutoietatik irtetzen direnak, bitarte kapiteltxo batzuk dituztelarik. Izan ere, gotiko zaharraren xinpletasuna du elizaren sabai guziak.

Korua berriz geroztik egina da, zurezkoa. Bi zola ditu bata bestearen gainean, zuraje ausartez eraikiak. Organu eder bat du bertan. Barcelona-ko Brum deritzan etxearen marka du, gure mende honen hasieretakoa izaki, baina aditzea dudanez, Arrasaten bertan egina da

eta tekladua eta beste zerbait berritzean, orduan, berritzaileok jarri omen zioten marka ¹.

Bere historian zehar gauza asko ezagutuko zituen eliza zahar honek, baina ezagutzen dugun aipagarrienetarik 1408. urteko Aste Santuz San Vicente Ferrer-en predikua da bat. Oraintsu pulpitua kendu arte, bere eskilaren lehen mailak omen ziren Santu harek zapalduakoak, baina hemengo berritu nahiak aurrean eraman ditu. Baita ere, aipatzekoa da, hemen bataiatu zela Espainiako koronikagileetarik lehena, Esteban Garibay, beste zenbait lanen artean *Compendio Historial* idatzi zuena. Euskarazko zenbait kanta zahar eta erretrauak ere jaso zituen.

Gaur egun pena da eliza hau dagoen bezala ikustea, zahartua, aski eroria, hainbeste aldakuntzaren zauriak agerian dituela. Zauritzeetan lehena 1448ko erreketak izango zuen eta azkena duela berrogetakak urtean zerbait sufritu zuena. Gaur egun lehengo egituretara berritze premiaz dago.

1. Artikulu hau argitaratzeaz Jose Letona Arrieta arrasatear adiskidearen gutuna jaso nuen organoari buruz, ondoko argitasun hauek emanaz. Ikus beste orrialdean.

El templo gótico de Mondragón

La pasada semana, al tratar del templo rural de Astigarribia, recordábamos la importancia de la ruta del comercio de la lana a través de la cuenca del río Deva en época medieval, con la transcripción de un párrafo del historiador C. de Echegaray, alusivo a la construcción de la iglesia monumental de Deva. Recordemos que el mismo historiador fue quien llamó la atención sobre la antigüedad de Astigarribia en la presentación del primer tomito de arquitectura guipuzcoana (pág. 7) *Monumentos religiosos de Guipúzcoa* (editados en 1921). Sin embargo, no parece que le llamara tanta atención la parroquia de Mondragón, siendo ésta el primer gran templo gótico de Guipúzcoa y enclavado justo en la mitad de jornada entre Vitoria y la desembocadura del Deva, y que fue construido en la primera mitad del siglo XIV.

La portada de Deva y la de la desaparecida parroquia de Elgóibar, así como la primitiva de Motrico, en las proximidades de la casa-torre de Berritua, podían ser unas buenas muestras góticas a considerar dentro de la citada ruta. Y un detalle a tener en cuenta en el desarrollo de este comercio, puede ser el Fuero de Vitoria que han gozado las villas de Motrico (otorgado en 1294), Mondragón (en 1298) y Deva

(en 1381), con algunas exenciones sobre el otro Fuero de Logroño. A esto debemos añadir, en el caso de Mondragón, el haber sido cabeza de los municipios del Valle de Léniz, con Arciprestazgo, en aquellas épocas que integraba el mencionado Valle.

Su situación geográfica y las minas de hierro que tuvo antaño, hacían de la primitiva Arrasate una de las villas más privilegiadas de la provincia. De sus herrerías salían las espadas de fama que se competían con las de Toledo, sus bosques suministraban el carbón vegetal necesario para fundir y labrar el mineral que salía de sus montañas y la vida comercial fue muy floreciente. Con Tolosa, era la primera villa guipuzcoana hasta la quema de 1448. Esta asolación ocasionada en las fratricidas guerras de bandos fue la causante de la pérdida de su vida esplendorosa. Y su parroquia de San Juan Bautista, el primer gran templo gótico de Guipúzcoa, es el testimonio más fiel de la importancia de su pasado.

Este templo gótico fue erigido el siglo XIV, entre los años de 1340 y 1350. Esta catalogación como gran templo, le viene a diferencia de los de una sola nave. Pues, este de Mondragón posee tres naves con crucero, con ábside poligonal y capillas absidiales en el crucero. Su estructura arquitectónica, aunque más modesta, tiene similitudes con la de San Pedro de Vitoria, y su fecha de construcción es anterior a la misma. En la nave central lleva arcos colaterales para contener el empuje de las bóvedas. Sus tres puertas son ojivales y abocinadas carentes de ornamentación, con sencillos capiteles entre los baquetones de sus jambas y arquivoltas. Por el exterior, gruesos estribos sostienen el empuje de las crucerías.

El coro es un capítulo aparte, de doble piso y estructura de madera, de época muy posterior a la construcción del templo¹.

Esta iglesia monumental cuenta en su efemérides la predicación de San Vicente Ferrer durante la Semana Santa de 1408 y el bautismo de Esteban de Garibay, príncipe de los cronistas españoles, en 1533.

A pesar de que el tiempo ha dejado su huella, de transformaciones y deterioros, mantiene su primitiva estructura gótica. Está necesitada de una gran restauración que muy bien se la merece.

1980-V-12.

1. Al publicarse el artículo recibí unas atentas notas de mi buen amigo el mondragonés José Letona Arrieta, en las que me facilita algunas precisiones y datos ampliatorios sobre los órganos de la parroquia de San Juan Bautista de Mondragón, los cuales considero oportuno publicar como complemento:

«Existía el órgano en el año 1538. Y el 27 de enero de 1646, informa el cabildo al provisor de Calahorra que necesitaba imprescindibles arreglos. Que se

realizaron ese mismo año. En 1677, el organero José Echevarría, vecino de Oñate, construyó un nuevo órgano. En la escritura hicieron constar sus registros, entre los que figuran: juguetes, cascabeladas, gaita zamorana y atabales. Este órgano debió durar hasta 1913. Siendo sustituido, este mismo año, por el actual de la fábrica de órganos de «Lope Alberdi», Paseo de Gracia en Barcelona. Su propietario era natural de Gauteguiz de Arteaga (Vizcaya). Se inauguró la víspera de San Pedro, domingo, en la Misa Mayor, el 28 de junio de 1914. Se montó en el nuevo coro lateral alto, del lado del Evangelio. Hacia 1950 se trasladó al coro alto de atrás, donde fue electrificado en 1959, aplicándole una consola nueva, además de toda la instalación eléctrica» (En esta época debieron colocar la marca Brum junto al teclado).

ITZIAR

Ezta gipuzkoarrik Itziar ezagutzen ez duenik. Debako auzo hau, herriaren ekaldetik dauden hegien lepo gain batean kokaturik, Andutz mendiaren babespean eta itsas-hegalera begira aurkitzen da, Bizkaiko mugatik hurbil, paraje eder batean. Gipuzkoako hiririk zaharrenetako bat da eta bere berrien lehen agiriak XI. mendekoak dira. Eliza gotiko apal bat du Andra Mariren izenean eta imajina erromaniko bat gordetzen du, Santio-bideko erromesak igarotzean atsedean leku eta itsas-gizonak izar-gidaritzat hartua zuten Erdi-arotik.

Nafarroako errege Santxo Nagusiaren garaian, 1027. urtean, Iruiñeko elizbarrutian agertzen da. Handik laster Gipuzkoako mugatzat, Itziartik Durangora bitarteko lurraldean, Arabaraino (gaurko Debarrua eta Markinaldea barne hartzen dituela), Bizkaiarekin mugatzeko utzi zen lurraldea bereizteko egin zen tratuzko agirietan ere bai.

Baina ikus dezagun gaur egun Itziarrek zer duen berezirik.

Eliza, esan bezala, aspaldiko denbora haietatik aipamen bereziz heldu zaigu. Bizkai-Gipuzkoetako itsas-gizonak Itziarrentzat izan duten debozioa argi azaltzen zaigu Juan de Esnaolaren *Santa María de Itziar* deritzan obran (Bergara, 1927). Liburu honen 91-100 orrialdeetan ikutzen bai du gai hori. Bertan jasotzen ez duena, eta itsas-gizonak Itziarri zioten maitasuna egoki adierazten duena, Elkanoren hilburukoa da. Munduaren bira lehen aldiz eman zuen getariarrak, 1526an Pazifikoko uretan egin zuen testamentu hartan, bere deboziozko zituen elizekin oroitu zen eta Getariako parrokiarentzat 6 dukat urrezko utzi zituen, Askizuko San Martin ermitarako 12, Sasiolako Monastegirako 10, Hondarribiako Guadaluperako 6, beste zenbait eliza eta ermitetarako dukat bana, baina Itziarrerako 40 dukat urrezko.

Hor agertzen da itsas-gizonek nolako zaletasuna zuten Itziarko Andra Mariarentzat.

Elizan, esan bezala, Birginaren imajina erromaniko polikromatua gordetzen da, XII. mendearen azkenaldikoa edo XIII.aren lehen partekoa, Aita Lizarralde bere iker-lanetan agertzen duenez. Hau du Itziarrek lehen lehengo arte ageri zaharretik baliagarriena. Gipuzkoan bertan, Irungo Junkal Andra Mariaren ondorengoa dugu zahartasunez.

Garai hartako Itziarren lurraldeetan, XIII. mendearen azken partetik XIV.a zehar izan zen merkatalgoaren hazkuntza, Deba ibaiaren irtera berean kokaturik, eta hiri berri bati eman zion hasiera, mende baten buruan Itziar bera baino handiagoa izatera helduko zena: gaurko Deba. Herrialdearen administralgoa, denborarekin, hona pasatuko zen eta Itziar auzo soil bihurtu.

Aintzinako denboren agiriz, Andra Mariaren irudiaz gainera, hor gelditzen zaigu eliza bera, gotiko egiturazkoa, XVI. mendean XIV.ekoaz baliaturik berriro eraikia. Solairu batekoa, sabai gurutzatuz, hama-bost metro t'erdi ditu zabaleran eta hogetahamar doi doi luzeran. Arkitektura serioa, apaingarri gutikoa. Onofre Larumbe eta Maria A. Arrazolaren lanetan ongi estudiatua dator.

Bere barnean, Andra Mari erromanikoaz aparte, erretaula zoragarri bat gordetzen du. Erretaula hau Pizkundearen hasieretakoa dugu, plateresko deritzen diren hoietakoa eta estilo honetan ames egin ahal genezakeanik hoberenetakoa noski. Arte obra onekin maiz gertatzen den bezala, nolabait ere egile baten izenpean babestu nahia, arteak berez ona izatea aski ez balu bezala. Egileren bati erantsi nahiak ekarri dio Itziarko erretaulari nahikoa eztabaida. Esnaolak bere lanean Jose Aldazabal zenaren ageriak azaltzen ditu, erre zen artxibo zaharrean oinarritu ezinik, erretaularen egiletzat Andres Araoz jartzeko eta Georg Weise alemanaren iritzien kontra jartzen da. Baina, esanak esan, alemanaren begi zoliak aski argi utzi zuen Eibarko elizako erretaula egin zuenaren eskua eta Itziarkoa eginzuenarena ez zirela esku bera. Eta, uste dut arrazoi handia zuela Weise-k.

Itziargo erretaularen egile izenik ez badakigu ere, ez dio Eibarkoari zorrik, eta estiloz ere hau baino lehentxeagokoa da. Azken berria, J. M. Agirrebategi oñatiar jatorragandik jakin dut; jatorra bezain langile den jaun honek Protokoloetako paper zaharretan aurkitu du Araoz-ek polikromatua izan zela Itziargo erretaula. Argibide hontatik ikus genezake, Aldazabalek, seguru asko, polikromatze eta urreztatzearen berria izan zuela eta hortik nonbait iduritu zitzaiola eskultura ere berea izango zela, zeren A. Araoz garai haietarako eskultore ospetsua izango zenez.

Behar bada noizbait zerbait aurkituko da argi gehiago emango diguna, baina oraingoz, Itziargo erretaularen egile izenik ez dugu ezagutzen; baina honek ez dio ezer kentzen Gipuzkoan den plateresko erre-
taula onena izatetik.

Aipatu dugun polikromia, erreketaren baten ondorean galdu zuen eta gaur egun zurezko irudiak soil soilik nabari dira, eskulturaren edertasunean ezer galdu gabe.

Elkanoren hilburuko diruz egina ote da? Hau da beste gauza zalantzarri bat. Juan Sebastian Elkano getariarrak bere ondasunak hilburukoz banatu zituen, baina hil zenean apenez zuen dirurik. Testamentuan banatu zuen dirua haina hartzeko bai, bazuen; batez ere erregeak, orduko gobernariak, dirutza handia zor zioten Elkanori. Kobratu ote zen? Hara hemen gure historiaren ikerketetan oraindik bete gabea. Egunen batean jakingo ahal dugu.

Dena dela, Itziarren, aipatutakoez gainera beste gauza ikusgarriak ere bada eta hauen artean, eskubialdeako aldarean aurkitzen den sagrario tipi bat, Antxietaren eskolako eta behar bada bere ikaslerik argienetakoa irten zen Bengoetxeak egina.

Azkenik, esan dezadan, gure arte balioak hain ugari ez direlarik ere, zer pena ematen duen hain abandonatuak ikusteaz. Itziargo erre-
taula, Gipuzkoako erretaula platereskoetarik onena noski, pipiak joa dago eta ahalik lasterren sendakuntza eskatzen du. Agintari eta herri, guzior artean ez ote da ezer egiteko modurik? Gure herri nortasuna ez dezagula jan-edanean diruak emana eta indarrezko ahalmenak soilik erakutsiaz agerrerazi, herriarenganako maitasunak hori baino gehiago eskatzen du.

Iciar

El templo de Nuestra Señora de Iciar nos ha llegado cargado con su fama de santuario y resulta difícil de evocarla sin verla unida a peregrinaciones, principalmente de las zonas costeras vascas. La veneración que guardan los pueblos marineros de estas provincias, desde muy antiguo hasta nuestros días, está bien atestiguada en la obra de Juan Esnaola. Y, aunque no conste en la obra de éste, el propio Elkano, navegante que dio la primera vuelta al mundo, tuvo tanta devoción hacia esta Virgen que en su testamento, repartido entre varias Iglesias guipuzcoanas, la cantidad mayor la destina para Iciar, incluso más que a la propia parroquia de San Salvador de Guetaria, en cuyo re-

parto se lee: «Item, mando a la iglesia de nuestra Señora de Iziar cuarenta ducados de oro para que hagan con ellos unos ornamentos».

En el santuario se conserva la talla en madera policromada de una virgen románica de finales del siglo XII o primeros del XIII, según la opinión autorizada del R. P. Lizarralde que estudió la imagen.

El comercio desarrollado en la zona de la desembocadura de su jurisdicción desde primeros del siglo XIV, dio crecimiento a un nuevo núcleo de población para dar vida y nacimiento a la actual villa de Deva y, con el tiempo, restar importancia, hasta desplazar el centro administrativo, y reducir a simple barrio la primitiva villa de Iciar.

Pero como testimonio de viejas épocas, además de la virgen románica, ahí nos queda el actual templo de Iciar, de estructura gótica, construido en el siglo XVI sobre otro anterior del XIV. Su única nave, con bóveda de crucería, mide 15,52 metros de ancho por 29,80 metros de largo. Obra muy austera; prácticamente sin ornamentación.

En su interior, además de la talla románica de la Virgen, alberga un precioso retablo donde el arte refinado del plateresco llegó a su culminación. Su autor o autores, eran muy artistas; no sólo los que dispusieron sus elegantes proporciones, sino los que tallaron sus preciosos grupos, las estatuas todas. Y los medallones que las rematan, y las cabezas que corren en los frisos de las cornisas, llenas de expresión y de vida, son obra de un gran maestro. Más tarde fue policromada por Araoz y se estropeó durante un incendio. Se sabe que Elcano no tenía dinero en efectivo, pero sí que le debían muchísimo, toda una fortuna, empezando por los propios reyes. ¿Se llegaría a emplear este dinero en la construcción del retablo?

1979-X-22.

ZUTOIDUN ELIZAK EUSKAL-HERRIAN

Kultur gaietan, euskaldunok, eman baino gehiago hartu egin dugu, gure historiak erakusten digunez. Besteak beste, plastika arteetan hala gertatzen da. Baina, egia esan, Erdi-arotik, artegintzak unibertsalak dira Europako mendebaldean behinik-pehin, nazioarteko korrentean dabilenez. Toki edo inguru batean sortu izan diren estilo berriak zabaldu dira nora-nahi, eta bereizgarririk ezer aurkitzekotan herri artean aurki genezake. Hemen, estilo bakoitzaren barnean ere, inoiz, herri arteak izan bai

ditu bere jokera bereziak, eta hoietan ere, monumentu handietan baino gehiago somatuko dugu ontzi edo haltzarietan.

Hala ere, horrek ez du esan nahi uste hau bete betean eta beste gabe ontzat hartzekoa denik. Erromaniko eta gotiko garaian Andre Mari irudiak bertako joera berezi bat duten bezala, etxegintzan ere hori bedori aurkitu genezake. Baina monumentu handietan, XVI. mendean aurkituko dugu gauzarik bitxiena: «euskal gotiko»tzat ezagutzen den arkitektura.

Espainiako eliza handiak estudiatzen ari ziren arkitektoak ohartu ziren hortaz, eta gure mende honen lehen partetik «gótico vizcaíno» eta «gótico vascongado» deitzen hasi ziren, arkitekturazko bereizkuntza hoiek hemen inon baino ugariago aurkitzen zirelako.

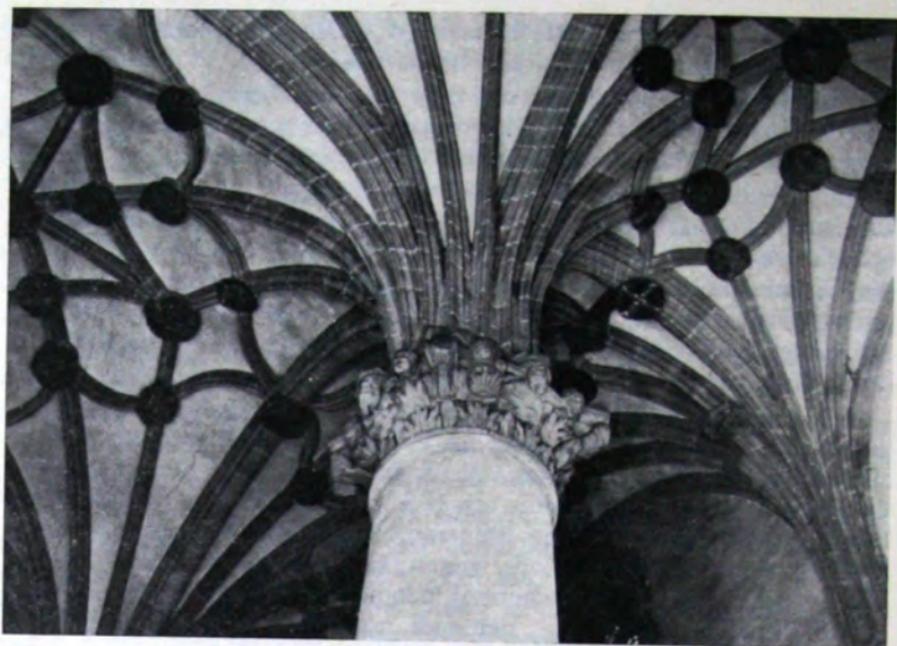
Gotikoaren bukaeretan, XV. mendean, K. Etxegarayk argi utzi zigan bezala, Euskal-Herriko harginak ez ezik arkitektoak ere edonon ari ziren eliza handiak eraikitzen. Neuk ere eman nituen zenbait berri *Gogoz* deritzan liburuan, batez ere 189-192 orrialdeetan. Arkitekto edo harginen maisu ziren horien ekintzatik sortu zen diodan berezitasun hau. Gotiko erazko sabaia ongi egiten ikasi zutenek, nonbait, Pizkunde garaian ez zuten aurkitu era hoberik edo atseginagorik eta lehen lehengo sabaigintzari jarraitu zioten. Baina ez hori bakarrik. Gotikoan egiten ziren hiru zolairudun eliza haiek, erdikoan sabai altuagoa izaten zuten eta kanpokaldetik, euskarri, habeak arbotantez. Hemen aldatu zuten hori hiru sabaia altura berdineran eramanez eta eliz barruan zutoin klasiko handiekin sabaia eutsiaz. Horrela, barnetik, elizak handiago eta ederrago egin zituzten. Behar bada, herri euritsu hontan elizaurreetan egiten ziren batzarrak barrukaldera eramatean asmatu zuten. Hala dirudi.

1918 euskal jakintzez Oiñatin egin ziren batzarretan F. López del Vallado zenak eman zuen hitzaldian, ederki adierazi zituen «euskal gotiko»aren bereizkuntzak zertan ziren eta gure egunotan askozaz narrogo jardun zaigu Maria Asunción Arrazola «El Renacimiento en Guipúzcoa» lan ederrean. Bereizkuntzak zertan diren lehen tomoaren 95-99 orrialdeetan adierazten ditu, baina eleiza hoietako 11-ren estudio sakonak datoz, beste zenbaiten artean. M. A. Arrazolak 12 eliza zutoin-dunen berri ematen digu, guziak ongi estudiatuaz, Idiazabalgoa ez ezik.

Gehienok, sabaia, izarrez dute, gotikoan ohi bezala; baina, badira Pizkunde garaian hedatu zen apaingarriz agertzen direnak ere, Azkoiti eta Azpeitiko elizak bezala.

Hara hemen Gipuzkoako zerrenda:

XVI. mendearen lehen partetikakoak, Errenderia, Azkoiti, Bergarako Ariznoa, Azpeitiko Soreasukoa eta Eibarko parrokiak. XVI.aren

Eibarko eliza, zutoidun elizetarik korintio erako bordoinburuak dituen bakarra.

bigarren partekoak, Bergarako Oxirondokoa, Tolosa, Segura, Zumarra-
ga, Idiazabal, Deba eta Irungo parrokiak.

Probintziarako Bellas Artes-ko kargua eman zidatenean, nere le-
henengo eginkizuna, eliza guzi horien agiriak, planoak eta argazkiak
biltzea izan zen, probintzia mailan behinik-pehin monumentu eskaria
egiteko. Debakoa eta Irungoa lehendik bai ziren monumentu dekla-
ratuak.

Asmo honekin, gure hargin haiek behar bezala epaitzeaz, eliza ho-
rei behar duen garrantzia emateko eta aurrerantzean ahalik txukunen
gordetzera ahalegintzeko.

Honegatik, atsegin handiz ikusi dut berriki joan zaigun Kastor
Uriarteren «Las iglesias «salón» vascas del último período del gótico»,
Gasteizko Fournier-enean hain apain argitaratua. Era hontako elizen
katalogoa da, argazkiz aberats eta Euskal-Herriko guzien planoz jantzia.

Aipatu ditugun gipuzkoako horiez gainera, Euskal-Herriko beste be-

deratzi eta Espainian sakabanaturik dauden 14-ren berriak ematen ditu. Zutoindun elizok, 35 dira guztiz. Gipuzkoan 12, Bizkaian 6, Nafarroan 2, Araban 1, Toledoko probintzian 5, Burgos-en 3, Erriogan 2, Guadajara-n 2, Soria-n 1 eta Badajoz-en 1.

Esan dugun bezala, eliza horiek, hiru zola, zutoin klasikoak, hiru sabaiak altura berean berdinduak, zola errektanguluan elizburua poligonal dutela. Era hauetakoetan, behar bada elizarik eredugarriena Segurakoa dugu, eta, bere ondoren San Pedro Ariznoakoa Bergaran.

OHARRA: Ikus *Gogoz* deritzan liburuaren 189-192 orrialdeetan «Euskal Herriko artisten eragina» artikulua hau hobeto ezagutzeko lagungarri, baita.

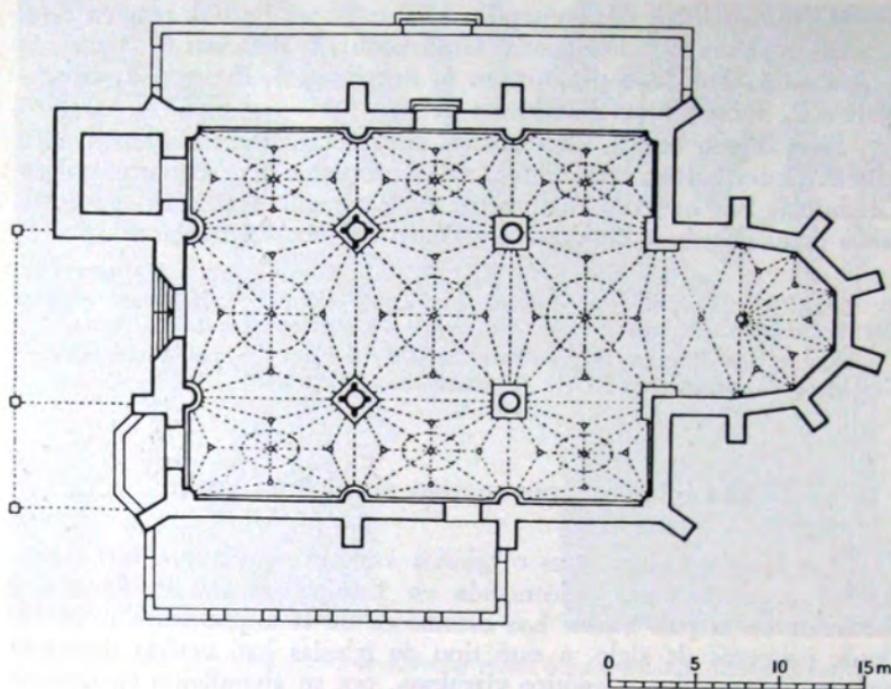
Hontaz, lan luzeago bat, euskara hutsean, Aurrezki Kutxa Probintzialaren *Guipuzcoa* 81 aldizariaren 39 eta 40 zenbakietan eman nuen.

Las iglesias columnarias en el País Vasco

Las iglesias columnarias o iglesias «salón» constituyen una singularidad arquitectónica, desconocida en Europa, escasa en España y frecuente en el país vasco. Los estudiosos de la arquitectura religiosa, desde primeros de siglo, a este tipo de iglesias han venido llamando «gótico vascongado» o «gótico vizcaíno», por su abundancia en nuestro país.

Las particularidades de este aspecto arquitectónico fueron difundidas en nuestro mundo cultural por Félix López del Vallado, S. J., primero en el capítulo de Arqueología del tomo de generalidades de la «Geografía General del País Vasco-Navarro», páginas 903 y 913 y luego, con mayor amplitud, en su conferencia del Primer Congreso de Estudios Vascos, en 1918, y que fue publicada en el volumen que recogían los trabajos de dicho Congreso. En esencia, constituye una transformación de la construcción ojival que según el autor referido: «cuyas características, por regla general, son, la planta primitiva basilical, de tres naves con sólo un ábside en la central: las tres naves son de igual altura, carecen de arbotantes, sus apoyos exteriores son gruesos y salientes contrafuertes, alguna vez escalonados; los interiores, y esto es lo que más los caracteriza, son altísimas columnas, con capiteles clásicos, de uno y otro género; en los ábacos de éstos, o en la prolongación del fuste sobre los ábacos, descansan las crucerías. Suelen ser éstas, estrelladas, o de nervios ondulantes que exhortan los fundamentales de la ojiva».

Estos templos se erigieron el siglo XVI, y no les queda de ojival

San Miguel Arcángel de Idiazábal (Guipúzcoa).

más que la altura de las naves y las crucerías. Si tendría que elegir alguna iglesia como prototipo de lo descrito, me inclinaría en primer lugar por la parroquia Asunción de Nuestra Señora de Segura (Guipúzcoa), aun reconociendo que San Pedro de Ariznoa (Vergara) puede servir como típico ejemplo. Ntra. Sra. de la Purísima Concepción de Elorri y Ntra. Sra. de la Asunción de Xemein.

Una descripción más amplia y detallada del «gótico vasco» la hallaremos en «El Renacimiento en Guipúzcoa» de María Asunción Arrázola (tomo I, pp. 95-99).

Estas iglesias columnarias que normalmente llevan bóvedas góticas de tracerías estrelladas, en sus transformaciones evolutivas, a veces, las bóvedas de crucerías estrelladas fueron sustituidas por otras vaídas como en San Juan de Aulestia, con nervios en retícula formando casetones al estilo renacentista, como podemos contemplar en las pa-

roquias de Nuestra Señora la Real en Azcoitia y San Sebastián de Soreasu en Azpeitia.

En consideración a estas singularidades arquitectónicas, la comisión de Bellas Artes de Guipúzcoa preparamos los expedientes oportunos para incoar monumentos provinciales de interés Histórico-Artístico a diez templos guipuzcoanos (que son doce en total, pero que de los mismos dos estaban ya declarados monumentos nacionales), para resaltar por su interés y crear conciencia de su importancia en nuestro suelo y al propio tiempo rendirles el merecido reconocimiento a aquellos maestros de cantería que supieron dar espacio, monumentalidad y carácter a nuestros templos.

Al propio tiempo de esta valoración, ha sido para nosotros una sorpresa muy grata la aparición de la obra «Las iglesias 'salón' vascas del último período del gótico», del que es autor el recién fallecido arquitecto Castor de Uriarte. Esta obra cataloga las 35 iglesias columnarias existentes, de las cuales 21 ubican en el país vasco y 14 en el resto de España, distribuidas en seis provincias.

1979-II-26.

NOTA: Ved el libro titulado *Gogoz*, páginas 189-192 el artículo «Euskal Herriko artisten eragina», que se complementa a una mejor interpretación del presente artículo.

OÑATIKO BIDAURRETA, GIPUZKOAKO MONUMENTU BEREZI BAT

Bidaurretako Monastegia, Gipuzkoan lehenbiziko moja komentua, 1964tik probintzi mailako monumentua zena, aurtengo irailaren bosetik nazional mailako bihurtzen da, bere inguruko Franziskotarren Erresidentzia eta Olakua torretxearekin batean.

Hiruretatik edifiziorik zaharrena Olakua da, XV. mendearen lehen partean Peru Lopez de Lazarraga zenak eraikia nonbait eta bere lehen agiria 1442an bere seme Joani hilburukotzat uzten diona. Joan Lopez de Lazarraga, Errege Katolikoaren kontadorea eta erreginarenean albazeatariko bat izan zen. Bere handikitasunari zegokionez, bera eta bere sendeak hobiratzeko kapera berezi bat eraiki nahi zuen San Migel parrokian, baina Oñatiko kondeak eragozpenak jarri zizkion nonbait eta horregatik erabaki zuen Bidaurreta torretxearen ondoan (orain Olakua bezala ezagutzen den dorrea bera bai zen Bidaurreta zeritzana) Mo-

nastegi bat eraikitzea. Inguruko ermitetan izaten ziren freirak deitu zituen eta 1510. urtean sortu zuen, klarisa komunitatearen barnean eta probisionalki torretxean bertan jarriaz.

Monastegia 1510 eta 1520. urteetan eraiki zen. Joan Lopez de Lazarraga sortzailea eta Joana de Gamboa bere emaztea, Monastegia bukatu baino lehen hil ziren eta beren gorpuak Olakuan hobiratu ziren, Monastegia bukatzean hona pasatzeko.

Residentzia, Monastegiarekin batean eraiki zen, elizkizun zerbitzuetarako.

Maria Comas-ek (1936) egin zuen estudioa behar beharrezkoa da Bidaurreta eta bere sortzaileen historia ezagutzeko. Monastegiaren arte balioez berriz M. A. Arrazolak Gipuzkoako Pizkunde arteaz burutu zuen lan nagusi hura eta geroago Oñatiri eskaini zion liburuxka. Iñaki Zumaldek ere, *Historia de Oñate* liburuan zenbait orrialde eskaintzen dizkio Bidaurretari.

Eliza, Trinitateari eskainia, bere egituraz beranduko gotiko estiloduna da, eta kanpokaldera azaltzen diren zenbait leiho eta fatxadako apainduretan Pizkunde estiloa nabari da. Gainera, bi aldeetara Errege Katolikoek sinboloak, uztarri eta geziak armarri handi baten azpian. Elizaren zola latin gurutzazkoa du, eta bere sabaia, gotikoan ohi zen bezala, uztai gurutzatuz egina, beren giltzarrietan erregeen, sortzaileen eta frantziskotarren armarriekin. Aski laztasunez eraikia da.

Lehenago, Errege Katolikoek hirugarren armarri bat omen zuen elizaren atzekaldean, baina geroztik han ideki zen leiho bategatik kendu zuten, eta armarri horren harriak gaur egun Artzubi baserriko leiho bat apaintzeko jarraiak daude.

Elizako erretaula nagusia, beranduko barroko hoietakoa, Jacinto de Sierra fraileak egina da, XVIII. mendean. Lehengo erretaula zaharra, urte guti dela berriz jarri dute elizan (berria egin zenetik klausurako partean gordea bai zen), gurutzatzen den ezker alderdian. Hamaseigarren mendean lehen partekoa da, «plateresco» deritzan estilokoa, Burgos-ko lantegietan egina. Oso lan ona, bai eskultura aldetik eta bai politikromia aldetik. Arte aldetik, dudarik gabe, elizak duen gauzarik baliagarriena.

Bai Monastegiak eta bai Residentziak, beren kalostreak dituzte; adreiluz eginak dira gainera. Bietan, eta Refektorioko sabaian, mudejar erak agertzen dira. Behar bada gure probintzian lehenengo mudejar agiriak Loiola dorrearekin batean.

Gipuzkoako herrietan arte balioak inon zaindu badira, Oñatin zaindu dira. Hala ere, lastima izan zen Monastegia eta Olakua bitartean etxe berriak eraikitzea, Hiriko plangintzan, hor utzi behar zen pa-

sealeku edo jolasleku zabal bat, hiru edifizioen ingurua errespetatuz, hauek historian elkarri loturik daudenez, etxe berriak kanpokalderuntza luzatuz. Hola garaiz jokatu baten, etxe horietako biztanleentzat ere inguru atseginagoa lortuko zen. Baina, maiz gertatzen dena, joanak joan.

Oñati, bere Unibertsitete, San Migel parrokia, Udaletxea eta zenbait dorre zahar eta jauregikin Bidaurretako Monastegia barne dituela, Gipuzkoako herririk atseginenetakoa dugu, bai arte aldetik eta bai paisaje aldetik. Zaharra berriztatze kontuan ordea, manposteriaz egindako horma batzuk berriz karez zuriturik utziko balira (hortarako eginak zirenez), herri eredugarria litzake. Eta, ezta guti esatea herri baten alde, probintzia guzian ezagutu ditugun disparteak ezagutu ondorean.

Bidaurreta de Oñate, un monumento singular de Guipúzcoa

El Monasterio de Bidaurreta de Oñate constituye un monumento singular de Guipúzcoa. Estaba declarado monumento histórico-artístico, de carácter provincial, desde 1964 y desde el 5 de setiembre del presente año queda incoado el expediente, junto con los edificios anejos, casa-torre de Olakua y la Residencia de los Padres Franciscanos, para que se declare de rango nacional.

En sus raíces, el edificio básico, fue la casa-torre que hoy conocemos por Olakua, cuyo primitivo nombre era Bidaurreta y pertenecía a la familia de los Lazarraga. Una casa-torre gótica de comienzos del siglo XV, que su primer testimonio escrito aparece en 1442, en el testamento de Pero López de Lazarraga. Tenía otro edificio anejo que era molino y a primeros del siglo XVII se convirtió en ferrería. De ahí su nombre Olakua.

A Pero López de Lazarraga le sucedió su hijo Juan, que se casó con una Gamboa y fue contador de los Reyes Católicos y uno de los albaceas de la Reina Isabel. Por su alta alcurnia parece ser que aspiró a levantar una capilla familiar en la parroquia de San Miguel, al que se opuso el señor conde de Oñate, y fundó el Monasterio de Bidaurreta en 1510, instalando provisionalmente a la comunidad de monjas clarisas, hasta la construcción del Monasterio, en su casa-torre, que hoy conocemos por Olakua. Torre rectangular de dos plantas con la elevación de otra tercera de ladrillo. Aún mantiene una puerta ojival y tres ventanas geminadas.

El Monasterio, con su Residencia aneja para los servicios del culto, se construyó entre los años 1510 y 1520. Durante ese espacio de

tiempo fallecieron los fundadores que recibieron sepultura en la capilla de Olakua y luego pasarían al Monasterio. Primer convento de monjas de Guipúzcoa; pues hasta entonces sólo había beaterios.

El Monasterio de Bidaurreta es un edificio sencillo, austero, de estilo gótico en su estructura arquitectónica, presentando al exterior ventanas y fachadas renacentistas, con sabor isabelino. Su iglesia está dedicada a la Santísima Trinidad. Con planta de cruz latina, de una sola nave y bóveda de crucería, con escudos reales, de los fundadores y los franciscanos en sus calves. También en las fachadas aparecen escudos de los Reyes Católicos, los de Lazarra-Gamboa y de los PP. Franciscanos. Tenía un escudo más en el ábside, que se quitó al abrir una ventana y parte del mismo, hoy, se conserva ornamentando la ventana del capserío Artzubi.

La Residencia es del mismo estilo de transición del gótico al renacimiento, pero aún con más austeridad que el Monasterio. Ambos edificios poseen claustros de influencia mudéjar, estilo que aparece más acusado en los ornamentos del techo del Refectorio.

El retablo de la capilla mayor de la iglesia es barroco con elementos rococó, obra de Sierra, del s. XVIII. Es mucho más interesante el retablo primitivo, del que María Comas Ros se lamentaba el no poder ver, para su estudio de tesis doctoral, por encontrarse entonces en la parte clausurada. Hoy se encuentra en el brazo derecho del crucero de la iglesia, junto al sepulcro de los fundadores. Es obra de primeros del XVI, del más puro estilo plateresco, con talla fina y delicada. Procede de un taller de Burgos, al que encargaron los fundadores. Sobre el banco, donde se efigia el apostolado (en tres grupos) se historian, en relieves escenas de la vida de María; el último cuerpo presenta la creación y el pecado de Adán y Eva, y está rematado con hermoso Calvario. Hay profusión de conchas, balaustres, grutescos y demás elementos decorativos del primer renacimiento español. Una descripción más amplia la hallaremos en el opúsculo que María Asunción Arrázola dedicó a Oñate, y para la historia general del Monasterio es obra indispensable la de María Comas.

1980-XI-3.

PLAENTZIAKO ELIZ-ATARIA

Gure auzoko Plaentzia ezta itxurari begiratzekoa. Itxuragatik bakarrik begiratu bagenio, oso itsusia aurkituko genuke. Baina, kaio-lak ez du egiten txoria; ez. Herri honetan gizona da jenero baliozkoa. Egia esan, edonon ere gizonak gehiako balio dute kale eta etxeak baino; baina, hala ere, gure auzoko Plaentzian.

Plaentzia, aintzinako Soraluze, mendartean hain zuloraturik egonarren eta autoen bide nagusia beti hain trabatua egonarren, herria bera ere askok uste baino ederragoa da. Herri artearen aldetik badu gauza ukusgarriak ere, San Rokeitik hasi eta San Andresera, Ezozi, Ernizketa eta Irure ahaztutzeke. Baina, gaurko hontan bertako parrokia eta «eliz-ataixa» soilik aipatuko ditut.

Artikulu hau idaztean, Ramiro Larrañaga adiskideari eskaintzea pentsatu nuen, baina nola eskaini nezaioke emango ditudan ageri guziak bereak izanik? Izan ere, Ramirok, urtetan, txingurriak bezala jardun du bere herriko historia aztertzen. 1970. urtean monografia bat agertu ondorean ere, hor jardundu lan eta lan, materialak garreatuz eta igazko Santa Ana-Andra Mari jaietarako Kontsejoak argitaratu zuen programan eman zituen bertako eliz-atariari buruz orain arte bildu ahal izan dituan guziak.

Gure hontan ordea, ataria soilik hartu gabe, eliza beraren zenbait gauza jakingarri azalduko dugu, gehiena Ramiro berari zor dioguna.

Jakina da Soraluze hiri-bildu (villa murada) 1343. urtean izendatu zuela Gaztelako errege Alfonso XI.ak, *Plasencia de Soraluze* izena jarriaz, Soraluze eta Erlaibia (Herlaibia), ibaiaren bi alderdiak bat eginik. Baina eliza bera lehenagokoa dugu eta lehen berriak 1267koak.

Parrokia honek gotiko egitura du, baina parterik gehiena XVI. mendekoa du. Ate nagusia ere ojibala zen nonbait, baina geroako ateburua lautu zioten. Ate gainekaldean ordea, bi leiho ajimezek salatzen dute elizaren parte zaharra.

Sabai gurutzatu polita du, gotiko eraz Pizkunde garaian egina. Kapera nagusia Paskual Iturrizak egina da Martin Igartzak diseinatu antzera. Maria Asunzion Arrazolak xehetasunez estudiatua da «El Renacimiento en Guipúzcoa» deritzan obraren lehen tomoko 271-277 orrialdeetan.

Elizak gordetzen duenik zaharrena Andra Mari imajina bat du, sakristian, XIV. mendearen lehen partekoa. Batzuen iritziz XIII.aren azkenaldikoa. Dena dela, herri-gotiko zahar hoietakoa da, eta hoietan ezta erreza mende kontua ziurtasunez igartzea. Andra Mari hau izan zitekean eliza zaharreko irudi nagusia, Andre Mariaren deboziozko

denez. Honen ondorean, seguruenik, eliz- atariaren sarreran bertan gorde izan den Valladolid-eko eskolako Andre Mari barroko estilozko irudia izango zen noski. Lehenagoko erretaula, barrokoa, XVIII. mendean kendu bai zen Ventura Rodríguez-en diseinuzko baten orde.

Baina, arestian esan bezala. Plaentziako elizak duen gauzarik bereziena, zera da, «Eliz-ataixa»; bai bere zurezko arkitekturaren aldetik eta bai apaingarrizko zura-lan ederren aldetik.

Zurezko lan ederrak badira Euskal-Herriko elizetan, Durangoko Santa Marian bezala, baina Plaentziakoak beste era baterako egitura du eta orokortasunez begiraturik guzietan ederrena dugu.

Plaentziakoak egitura bikaina du: zutoi, gapiro, euskarri, trabez eta abar eta guziak ederto tailutuak. Meritu handidun lana da. Pedro Aldazabal soraluzearraren zuzendaritzapean egina da Antonio Aziondo debarrak diseinatu zuen araura, 1665 eta 1666. urteetan egina.

Gainera, aldapan eginaenez, zolua mailaka du.

Zenbait aldetan pipiak joa aurkitzen da, beste parte batzutan zaharrez eta hoz-beroz zerbait gastaturik eta eregiekin. Hori gutxi balitz, aspaldi hegal bata moztu zioten eta alde batetik erortzeko arriskuan dago. Bada konponketarako proiektu bat ere Gustavo Kraemer-ek egina; baina dirua behar eta dirurik ez, eta konpondu ezik ez dauka luzaro irauterik.

Holako obrak ere herri bati bere nortasuna ematen diotenez, guzior artean ahalegindu behar gara atari hau berriztatzen. Ongi merezi bai du.

El atrio de la iglesia de Placencia

Placencia de las Armas es de esas villas guipuzcoanas que se distinguen por el paisanaje y no el paisaje. De esto sabemos los eibarreses, donde el paisaje tampoco es envidiable. Y, aunque las calles por donde discurre la carretera general que cruza Placencia nos parezcan muy feas, el conjunto urbano de la antigua Soraluze, donde se conservan más casas típicas, tiene aún más encanto que el propio Eibar.

Pero lo que más llama la atención en Placencia, es el pórtico de su parroquia, que es una obra de arte monumental de estilo rural o popular del período barroco.

Las primeras noticias de esta parroquia se remontan al año de 1267, fecha en que el rey Alfonso el Sabio de Castilla, la cede en patronato a Juan López de Gamboa, señor de la casa Olaso de Elgóibar y cabeza de la parcialidad gamboína.

El actual templo, de una sola nave y de piedra sillar, es de estilo gótico que ha sufrido diversas transformaciones en el transcurso del tiempo. En su fachada principal, una puerta ojival dovelada que en período barroco fue recortada para dejarla cuadrada; sobre la puerta dos ventanas de ajímez y, aparte de alguna gárgola, la parte central de la nave con bóveda de crucería, son lo más característico de la primitiva arquitectura, que tampoco corresponden a aquella época de la primera noticia.

En la parroquia se conserva una imagen de la Virgen, talla popular gótica de primeros del siglo XIV, que bien pudo ser la titular del primitivo templo; además otra imagen de la escuela vallisoletana de Gregorio Fernández, hoy desplazada al atrio del templo, pero que en tiempos perteneció a la titular del retablo mayor barroco, que fue sustituido en la segunda mitad del siglo XVIII, por el actual, diseñado por Ventura Rodríguez.

Como ya hemos dicho, lo más extraordinario de esta iglesia es su pórtico de talla rural vasca. Constituyendo un ejemplar único por su conjunto arquitectónico y ornamental.

Obra fechada en 1666. Realizada por el placentino Pedro de Aldazabal, según traza del maestro carpintero Antonio de Aziondo, de Deva. Noticias éstas que debemos al entrañable amigo Ramiro Larrañaga.

Es un conjunto de estructura de madera que sostiene el tejado: pies derechos, correas, tornapuntas, ménsulas, barrotillos y largueros, enteramente tallados con azuela de peto. Un trabajo meritorio de artesanía, con una calidad artística ornamental que supera a muchos barrocos rurales.

Además, se distingue por la espectacularidad que representa un pórtico tan maravilloso en pendiente, con una disposición de dos pisos en gradas.

Pero su mal estado actual exige sea restaurado antes de que se venga abajo, y para ello conocemos un interesante proyecto de reconstrucción de Gustavo Kraemer, y esperamos se lleve a efecto.

1979-IV-2.

SAN ANDRES ERMITA PLAENTZIAN

Gure mendi eta basoetako zenbait ermitak badute beren baitan nolabaiteko giro atsegin bat, herritar arte atsegingarriak eta bertako debozioaren graziak ematen dien berezitasunagatik. Honelakoa dugu Plaentziako San Andres.

San Andres-ek, gainera, negu parteko igandeetan poeta bat du predikari, giro berezi hori aberatsago egiten duena. Historian holakorik gutxitan gertatzen bai da. Nik ez dakit San Bizente Ferrer-ek bere garaian zer predikatuko zuen Arrasaten, bost mende igaro ondorean aipagarria izateko; baina, dena dela, orduko mondragoarreri kostako zitzairen hamabosgarren mendean ezagutu ziren emakume ereslari haiek bezalakoen abots ezitia eta egoki agertutako esaldiak entzutea. Nere iduriz, haiekin berdintzekoa ez bada ere, Asis-koaren ezpaletik datorren poeta euskaldunak eman lezake gogoaren asegarririk. Eta hau da azken urteotan San Andres-en jazotzen dena.

Baina nere egitekoa ez da neronek betetzen ez dudanetik besteei eskatzea eta noan San Andresko arte balioak zertan diren adieraztera. Herritar artea eta herritarren gogoia ezagutzeko egokiak bai dira ermita hoiek.

Ermita bera, herriaren ekaldeko mendi maldan kokatua da. Oinez joatera, ordu erdi baino gehiago behar dugu; hiru ordulaurden hurbil. Baina kamino berri bat dago eta autoz joan daiteke. Paraje polita da, Soraluze menpean duela. Aintzina, inguruetako soroak gehiago lantzen zirenean, ekaitzetik gorde ahal izateko, Arteta baserriko nagusia izaten zen begirale, ekaitza zetorrenean ermitako kanpaia joaz auzoeri aditzera emateko. Hau zen «Ore-kanpaia» zeritzana. Ohitura honen berriak aspaldi eman nituen. Ikus «Gogoz» liburuaren 73. orrialdean. Ez bai du merezi berriro kontatzerik.

San Andres ermita, bere itxuraz, XVI. mendean eraikia da. Bere lehenengo agiri idatzia 1545ekoa, «San Andres de Yriaun» bezala, Ramiro Larrañaga Plaentziako historiagile adiskideak 1974ko Andra Mari-San Roke jaietako programan agertu zuenez.

Otaharri ubel eta berdezka eraikia da. Inguru honetan ugari bai da harri mota hau. Bere egituraz ez du ezer bereizgarririk. Harlanduzko atea arku biribilez eta baserrietan ohi den zurajea teilatuaren euskarri. Aldara partetik elizaren erdi ingururaino arku zapaldun zurasabaia, bere egituraz Arrateko elizaren sabaia bezalakoa. Gainerakoan ez du garrantzizkorik ezer, zurezko koru arrunta izan ezik.

Irudiz nahikoa aberatsa da. Aldaratxo baten erdian San Andres (1,44 m.neurritz) romanista deitzen den hoietakoa. XVI. mendearen az-

kenaldiko beraz. Bere ondoan Andra Mari eder bat, geroxeagokoa, barrokora hurbiltzen. Birgina orbangabe hoietakoa da, eta Lizarralderen katalogoan jaso gabea (1,20 m.).

Bana irudirik bitxiena San Isidro da, laia eta igitaiarekin (0,78 m.). Imagina polit honen berriak R. S. V. de Amigos del País-en Boletinean eman nituen 1972an (XXVIII, 593-596 orrialdeetan argazki ta guzi). Bitxitasunik aski bazuen ere, joan zen mendeko alkateei bezalako kapela bat jarri zioten jerarkiatasuna eman nahirik Bestalde hamaseigarren mendeko irudia da, itxuraz. Beraz, Isidro santu izendatu baino lehenagokoa, eta garai batean debozioa aldatzeaz esplikatu lezakena. Sagrario zahar baten gainean jarria dago eta honek Flajelazioko irudi eder bat du. Hau ere XVI. mendekoa.

Aldararen bestaldera San Luis-en irudi itsusi bat, XVIII.aren azkenaldikoa, oso txarra. Bere odoan E. Agirreolea bergarar pintorearen lauki bat, oriopinturaz, Santa Luzia eta Santa Polonia errepresentatuaz.

Sakristian ordea Kristo barroko interesgarri bat (0,64 m.) Bere itxura arrunt eta gogorrarekin ere, tailu ederra da.

Aldara ondoan bada zeramikazko ontzi eder bat ere, *alfabeguer* horietakoa, neoklasiko estilodun polikromatua. Talavera-koa edo behar bada. Eta sakristian bertan beste ontzi bat garbiketarako.

Pulpittoa ere badu San Andres-ko ermitak, baina hau aspaldi Soraluzeko parrokiatik ekarria omen, Pizkunde garaikoa, zurez egina eta lau ebangelisten irudiak ditu (0,41 m.), romanista erakoak. M. A. Arrazolaren lanean jaso gabea.

Gure herritar arte zaharraren parte handi bat hor dago mendi eta basoetako ermitetan ahazturik eta bertako edergarrien tipologiak estudiatu beharra dugu, mende bakoitzeko joera eta aberastasunak eza-gutzerik nahi baldin badugu.

La ermita de San Andres en Placencia

A las ermitas rurales que han mantenido la tradición espiritual de extensas comarcas, el éxodo de los caseríos les está arrastrando al declive de la decadencia, abandono y extinción, por mucha vocación que un día mantuvieran. Una prueba evidente fue mi artículo «Sandaili eta ingurua», del 19 de marzo próximo pasado, en estas mismas columnas.

Mi amigo Luis Pedro Peña Santiago que ha recogido tantas tradiciones en torno a sus respectivas advocaciones y que ha abogado en más de una ocasión en defensa y conservación de estos pequeños tem-

plos, también nos hizo ver la urgente necesidad de inventariar los valores artísticos que contienen.

La verdad sea dicha, poco se ha estudiado la imaginería popular del país, y estas ermitas están repletas de ellas. Esto me lleva con el presente artículo, a título orientativo, a dedicar un sondeo en una ermita muy popular como es San Andrés de Placencia. Que, además, durante la estación invernal goza para las celebraciones litúrgicas con un religioso extraordinario, hombre humilde y gran poeta, el R. P. Victoriano. Nadie mejor que él, a la manera de Francisco de Asís, para identificarse con el elemento popular.

San Andrés se sitúa en una loma alta sobre Placencia, la antigua Soraluze, enmarcado a media ladera en el angosto valle. Es un rústico templo del siglo XVI, construido con roca óftica, verdosa y morada, roca ígnea que tanto abunda en el lugar. Antaño, cuando se avecinaban

Talla popular de San Isidro en la ermita de San Andrés de Placencia de las Armas.

las tormentas, de allí se anunciaba al valle con el tañido de la campana, «Ore-kanpaia». Costumbre ésta recogida en mi libro «Gogoz». Y allí se han congregado durante siglos la mayoría de los habitantes de los caseríos de la parte oriental de la villa placentina. Su primera noticia escrita se remonta a 1545 y figura como «San Andrés de Yriaun».

La construcción no tiene nada de particular, excepto su estructura de madera del coro y techo. Sobre todo el artesonado de su bóveda que cubre la mitad del templo únicamente por el lado presbiteral, que es de arco rebajado, exactamente igual a la del santuario de Arrate.

Una hermosa imagen de San Andrés, de la escuela romanista, en madera policromada, preside el humilde altar. A su izquierda, una Inmaculada del mismo estilo, que no figura en la catalogación mariana del R. P. Lizarralde. Pero la escultura popular más extraordinaria es el San Isidro con laya y hoz, y tocado con un sombrero de copa. Esta singular figura la reseñé en 1972 en el Boletín de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País (tomo XXVIII, páginas 593-596). Posa sobre un viejo sagrario renacentista que tiene un precioso alto-relieve de la Flagelación.

Al otro lado del presbiterio, una mala escultura de San Luis y un cuadro al óleo del vergarés E. Aguirreolea, representando a Santa Lucía y Santa Polonia. En la sacristía, una tosca pero preciosa talla barroca del Cristo crucificado. Hay también un alfabeguer con ornamentación neoclásca y que puede ser cerámica talaverana, y un lavabo más popular vidriado en blanco y ornamentación azul cobalto.

El templo también cuenta con un púlpito de considerables proporciones. Pero, según me informaron, procede de la parroquia de Placencia. Es renacentista y lleva buenas tallas en altorrelieve, de casi medio metro de altura cada una de las imágenes, y que representan a los cuatro evangelistas.

Está visto que una clasificación sistemática de la imaginería popular nos depararía grandes sorpresas. Por hoy, es una tarea a realizar.

1979-V-14.

MUTRIKUKO ELIZA NEOKLASIKOA

Gipuzkoan ez ezik, Euskal Herriko eleiza Neoklasikoetatik onenetakoa dugu Mutrikuko eliza. Arrazoi honegatik izendatu zen joan zen abenduan monumentu. Izendapen hau, nonbait ezta izan guzien gogoko,

aurtengo otsailaren bateko *Deia*-an M. A. letraz honi buruz artikulua argitaratu zuenaren ustez.

Dena dela, ezta egia monumentu izendatze hori elizako arduradunei aditzera eman gabe egin zenik. Baina, horrela izan balitz ere, legezkoa zen. Gainera, monumentu inkoatzea, azken batean, proposamena besterik ez da eta ukatzeko errekursoa nornahik egin dezake, herri, eliza, udaletxe edo auzo elkarteek, baina hortarako arrazoiak jarri behar ko ditu.

Europako edozein Estaduko legeen arabera, monumentu deklaratzearen konpromizu bakarra, geroko belaunaldiengana iraunarazten laguntzea da. Beste esamesok ez dakit nondik aterako zituen M. A.-z izenpetzen zuenak. Gainera, argitu beharrezkoa iduritzen zait Bellas Artes batzordean Diputazioa eta Donostiako Udala partaide direla, eta, gaur egun, elizbarrutiko arte-arduradun egiten duena ere bai. Beraz, hemendik atera kontua, gauzak ez dira nolana ekiten. Eta, herriak, aurreratuagoak diren neurri berean, monumentuen alderako legeak orduan eta hertsia goak dira.

Mutrikuko parrokia, Asuntzioko Andra Mariren izenekoa, eliz-arkitekturaren estiloetan era berezi bat gordetzen duenetakoa da, Neoklasikorik ortodoxoena den aldetik. Silvestre Pérez (1767-1825) arkitektoak Espainiara ekarri zuen era berritze hartakoa dugu. Bermeoko parrokia, Donostiako udaletxe zaharra, Bilboko Plaza Barria eta beste ditugu arkitektu haren adibiderik onenak¹.

Mutrikuko elizaren projektua 1798-9. urteetan eginga da. Lehen harriaren jartzea 1803an izan zen eta 1845ean ideki zen elizkizunetarako. Baina S. Pérez berak ez zuen eraiki, baizik honen planuekin Laka eta Laskurain arkitektu mutrikuarren zuzendaritzapean eraiki zen. Aurreak greziar tajura du eta zola eta eraikia bizantino eraz. Kanpokalde guzia karaitz landuz eginga da. Arkitektura aski hotza, Neoklasiko guziak bezala.

Eliza ez ezik bere ingurua ere diseinatu zuen Silvestre Pérez-ek. Oso ongi gainera Jose Ig. Linazasorok *Permanencias y arquitectura urbana* liburuaren 200-204 orrialdeetan ematen dituen xehetasunen arabera, idea berriak emanaz. Hark planteatu zuen bezala, monumentua bera inguruari loturik ederrago zen, baina, zoritxarrez, bere asmo hori ez zen jarraitu.

Espainian Ventura Rodríguez Neoklasikoaren bide berrietatik abiatu zenean, oraindik zalantza ari zen, eta barrokoaren erak guztiz baztertu ezinik ibili zen artean, Juan Villanueva alde batetik eta Castañeda bestetik, Blondel-en ideak zabaltzen zituzten eta Neoklasikoa garaitzen irten zen. Estilo berri honen buruan daude S. Pérez, J. A. Cuervo, Callés eta beste. Euskal Herrikoen artean Ugartemendia eta Olagibel.

Mutrikuko eliza.

Elizaren barnean, Pizkunde garaiko ohol bat, Jaiotza aurkezten duena, 1790ean hondatutzat eman zen elizako agiri bakarra agian.

Baina barnean gordetzen den arte baliorik ederrena. Zurbaran-en lauki bat da. Kristoren agonia. Alturaz hiru metrora hurbiltzen da eta zabalez bi. Ibarburu kalongeak emana. Eliza barnea berritzen ari direlarik, beretergoan bertan merezi zuen lekua. Ezer berririk egitea baino merkeagoa eta egokiagoa zen, eta obra harat honat erabili gabe behin betiko jarririk utzi guzien begi aurrean.

1. Silvestre Pérez-i buruz ikus *Bidez* liburuan 154-158 orrialdeak.

El templo neoclásico de Motrico

La declaración de un monumento significa el reconocimiento expreso de un inmueble que, por sus valores históricos y artísticos, pasa oficialmente a integrar el patrimonio. Desde el momento de incoar el

expediente, recibirá un tratamiento especial para su protección. Cualquier entidad o ciudadano puede solicitar la incoación así como recurrir en contra de la declaración exponiendo sus razonamientos.

La declaración, como es natural, nunca perjudica los intereses del propio monumento, y sí beneficia a su conservación. En este sentido las exigencias son mayores en los países más desarrollados. En el nuestro, quedan fundamentalmente acogidos a la Ley de 13 de Mayo de 1933 y Decreto de 22 de Julio de 1958.

La iglesia parroquial de la Asunción de Nuestra Señora de la villa de Motrico, como obra arquitectónica viene a marcar un hito en el estilo Neoclásico. Es el primer ejemplo y sin duda el más auténtico u ortodoxo de dicho estilo, introducido en España por Silvestre Pérez (1767-1825). El proyecto está fechado en 1798-99. La primera piedra se colocó en 1803 y se abrió al culto en 1845. La construcción la dirigieron, conforme a los planos del aragonés Silvestre Pérez los arquitectos Manuel Vicente Laca y Mariano José de Lascurain, vecinos de la villa.

Cuando en España Ventura Rodríguez, entre otros, se inclinaba a la nueva corriente sin acabar de desprenderse del todo de las influencias barrocas, Juan de Villanueva (formado al amparo de su hermano Diego antes de ir a Roma) junto con Castañeda, difunde decididamente las ideas de Blondel y, al mismo tiempo, otras personas que aceptaron las teorías del nuevo sentido del historicismo clasicista como Arnal, educado en Francia, y otros como Casanova, Machuca, Sabatini, Hann, etc. De ese modo sale triunfante el Neoclásico. Pero el proceso fue culminado por otras figuras como Silvestre Pérez, Juan Antonio Cuervo, Pedro Manuel Ugartemendía, Callés, Olaguíbel, etc.

Además de lo que representa en sí una obra del renovador aragonés Silvestre Pérez, el templo de Motrico representa el monumento religioso más importante de este arquitecto y también el templo más representativo del estilo Neoclásico que posee la provincia de Guipúzcoa. Por su interés como obra arquitectónica, va más allá del interés provincial, pues según el arquitecto José Ignacio Linazasoro, en su estudio, Silvestre Pérez planteó en Motrico, de forma rotunda, el tema del *monumento* en cuanto elemento *emergente* y a la vez capaz de reestructurar la ciudad a través de un nuevo concepto compositivo.

En el interior del templo se conserva una tabla renacentista, en altorrelieve, representando el Nacimiento del Señor, único resto del retablo de la antigua parroquia de la villa, que se declaró en ruina en 1790.

Pero lo más precioso que se conserva en su interior es un cuadro

notabilísimo, el Cristo de la Agonía, de Zurbarán. Lienzo que mide 272 x 198 cms. Obra donada por el canónigo Ibarburu, hijo de Mónico que fue maestro-escuela de la catedral de Sevilla.

1980-IV-7.

GIPUZKOAKO SORTETXEAK

Gipuzkoako sortetxez liburu eder bat eskaini digu Roke Aldabaldetrekuek debarrak, *Casas Solares de Guipúzcoa* deritzana, igazko urtearen azkenaldean Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintzialak argitaratua.

Liburu serioa iduritzen zaigu Aldabaldetrekuren hau. 99 sortetxeren berriak jasotzen ditu bere 376 orrialdeetan, beren historiak, arkitekturak, egungo egoerak, armarriz eta biztanle eta leinuz idazten du. Agiriz hain ongi taxutua denez, ondoko urteetan gai hontaz ihardun nahi dutenentzat behar beharrezko lana iduritzen zaigu.

Larogeta hemeretzi sortetxe hoietatik 83 Diputazioaren eskariz 1964ko urtarrilaren 17an probintziko monumentu deklaratu ziren haietakoak dira.

Orduan monumentu izendatutako etxeak, guztiz, 113 izan ziren. Gainerakoan komentu, ermita, zubi, arku, gurutze, plaza eta Udaletxe, 151 monumentu izan ziren. Gainera, Hondarribiko Pampinot kaleko etxeak eta Oiartzungo kale nagusikoak guziaz sailean izendatu ziren. 1964ko urtarrilaren 29ko B. O. E. delakoan publikatu zen monumentu zerrenda hura. Haietarik, hutsen batzuegatik, gaur egun zutik ez dauden artekoak dira Debako Irarrazabal, Elgoibarko Karkizao eta Legazpiko Olaetxea.

Orduan izendatuetatik etxe eta gainerako zenbait edifizioen zerrenda bat baizik ez zen ezagutzen. Orain ordea, Roke Aldabaldetrekuren lan txalongarriari esker, haietatik larogetahiruren xehetasun guziaz ditugu, beste hamasei monumentutzarako gai direnak gehiturik.

Egileak, aurrez, bibliografiazko eta bestelako agirien iturriak ondo ezaguturik osatu du bere lana. Sortetxeren bat edo bertako jatorriz, naiz semez, sakonago aztertu nahi duenak, bere idazkiaz gainera liburuari azken partean erantsi dion bibliografia aberatsa izanen du lagungarri. Lehenago gai hontaz idatzi dutenen lanik onenez aparte han-hemenka

Berriatua torretxea Mutriku.

aldizkarietan sakabanaturik zeuden lanak eta argitaratu gabeko agiriak ere kontuan izan bai ditu.

Ezagunak dira sortetxez eta leinuz Lizaso, Gerra, Garcia Carraffa anaiak, Kizkitza eta bestek egindako lanak; baita ere Euskal Herriko arkitekturaz K. Etxegaray, J. Yrizar, Urabayan, Baeschlin, Veyrin, Zabalo anaiak eta *Anuario de Eusko-Folklore*-ren lehen aldian publikatu zirenak; zer esanik ere ez *Geografía General del País Vasco-Navarro*, bereziki bertan eta Oñatiko Batzarrean (1918) López del Vallado-k aurkeztutako lan orokorrak, era berean J. Caro Barojaren *Los Vascos*, L. P. Peña Santiagoren *Arte Popular Vasco* eta Auñamendi Argitaldarien *Diccionario Enciclopédico Vasco*. Baina, guzi horiez gainera, bestelakoa da orain Roke Aldabaldetrekuk eskaintzen diguna.

Aldabaldetrekuk, iturri guzietatik eta agiri zaharretatik bilduaz zentuz eta taxuz ikertuaz burutzen jakin du bere lan hau.

Etxe bakoitzari bere nortasun berezia eman dio historia, arkitektura,

leinu, armarri, eta abar elkarri lotuaz. Liburuan dauden etxe guziak agertzen ditu argazki bat edo bikin, etxaurre ikuspegiz, armarriz edo beste nolabaiteko arte balioak erakutsiz. Eta gainera, era hontako liburuetan hain erraz lortzea ez den batasun zaluarekin irakurgai atsegina isuriz.

Casas solares de Guipúzcoa

Casas solares de Guipúzcoa, de Roque Aldabaldetrecu es una obra seria sobre el tema y, para muchos años, será un libro de consulta indispensable, en lo que se refiere a casas-torre y palaciegas de la provincia, tanto para conocer la historia de cada casa que figura en esa catalogación, así como el de su aspecto arquitectónico, estado de conservación, escudos nobiliarios que ostentan y principales personajes que las habitaron.

En sus 376 páginas recoge la descripción de 99 edificios, de los

Untzuetta torretxea Eibarren.

que 83 fueron declarados monumentos de interés Histórico-Artístico, de carácter provincial, a propuesta de la Diputación, el 17 de Enero de 1964 (publicado en el B. O. E. de 29 de Enero de 1964). De dichos edificios no existía más que una simple relación; es decir, no existía un expediente por cada casa. Al final de la obra aporta una bibliografía muy completa que puede servir de orientación a quienes deseen profundizar en el caso particular de cualquiera de las casas tratadas por el autor, que ha tenido en cuenta, además de las obras generales, las monografías locales y los trabajos dispersos en publicaciones culturales o especializadas.

Sobre casas solariegas y linajes, nos ilustraron D. de Lizaso, J. C. de Guerra, hermanos García Carraffa, E. de Aranzadi «Kizkitza, etc.»; sobre arquitectura otros autores como C. de Echegaray, J. de Yrizar, L. Urabayen, A. Baeschlin, F. Veyrin, hermanos Zabalo, etc., además de algunos tomos de la primera época del *Anuario de Eusko-Folklore*. Claro está, aparte de otras obras generales como la *Geografía General del País Vasco-Navarro*, *Los Vascos* de Caro Baroja, *Diccionario Enciclopédico Vasco* de la Editorial Auñamendi, o *Arte popular vasco* de Peña Santiago.

Pero el mérito de la obra de Roque Aldabaldetrecu consiste en haber investigado en las fuentes bibliográficas y documentos inéditos, para condensar objetivamente en su obra la historia, arquitectura, estado actual, armas y personajes que los habitaron. Todas las casas van ilustradas con fotografías, bien de perspectivas generales, vistas de fachadas o escudos de las mismas. A todo ello se une la cualidad de una amena lectura, que no siempre resulta fácil de encontrar en este tipo de libro documental.

1980-IV-28.

HILARRI BIRIBILAK

Euskal Herrian hain ugari aurkitzen diren hilarri biribilak, aintzina kanpotik hartuak baldin badira ere, beste gauza askok bezala, bertakotasuna hartu zuten. Hemen errotu eta bertako eraz apaïnduta egin dira gure hilen oroïtarritz. E. Frankowski-rekin bat gatoz hilarrion formaz giza idurizkoak direla, antropomorfo, esaten duenean. Edonor euskaldunek dakienez, mugazandik ugariago dira hegoaldean baino, eta honek ere bere arrazoia du, ondorean agertuko dugunez.

Hilarriok, esan bezala, apaingarriz hornituak dira eta bertan agertzen diren gaiak herri artean maiz aurkituko ditugunak dira gehienbat, baina baita ere zenbait sinbolo eta apaingarri hilarrietan maizago aurkitzen direnak. Ugaritasunez eta formaz aberats dira, gaiak heurak ere ugari, naiz kristauenak edo naiz jentilenak, erlijio gauzetatik ogibidezko tresneriara, bada orotarik. Gainera, apaingarriok, irudi formaletatik hasi eta forma abstraktoak arte, era zabalean, orotariko estilazioak dituztela elementu geometrikoz, gurutzak agertzez, loraz, aberez eta, batez ere, izartegiaren sinboloz inoiz gure irudimenak misterioz kutsatzen arte, E. Frankowski, L. Colás eta J. M. Barandiaranen bildumetan ikus daitezken hilarri biribiletatik ohartuko garenez.

Aintzina Pirineoko bi alderdietan erabili zen, Cataluñatik hasi eta Euskal Herriraino, eta Kantabria zehar Asturiastik Portugalera arte, Gaztela zaharra barne zela. Hegoalderago ere banakaren bat aurkitu izan da, baina oso guti. Hauetan, gehienak Erdi-arokoak dira, Clunia-koak edo izan ezik. Clunia, Burgos-en hegoaldean, Keltiberiatzat ezagutzen denaren hiri nagusia omen zen, eta bertako hilarri biribilak kristoren garaia baino zerbait lehenagokoak dira. Guregandik hurbilago, Oka mendietako Somoro herrian (aintzina euskaldun herria heltzen zen tokia) II. mendekoa aurkitu zen, bere idazkiaren argibidez. Gaur egun Burgos-ko Museoa gordetzen da.

Hilarri biribilik zaharrenak Italian, «villanoviense» eta etrusko garaikoak, Kristo baino VI mende lehenagokoak, eta beren garaiko batzuk ezagutzen dira Siria partean ere.

Euskal Herrian oster, Nafarroako Arazurikoak eta Santakarakoak hartu dute zahar fama. Gutienez Erdi-arokoak lirake, baina ez dugu agiri ziurrik. Santakarako honek duen berezitasuna harrigarria da, lauburuia izan ohi den bezala, honek, lauoin ditu. Beraz, munduan ezagutzen den *tetrakele* bakarra da.

Zaharrenen artean katalogatu genezazkeanak Elorrioko Argiñeta-koak dira, bertako hilobi batek X. mendeko urtea markatzen duenez. Arrigorriagakoa dugu beste bat oso zaharra. Bestalde, A. Aguirre Andrés zenaren ustez Bizkaiko Meñakakoa Burdin-arokoa izan daiteke, *Materiales arqueológicos de Vizcaya* (1955) deritzan liburuaren 136. orrialdean eta *Tumbas antiguas...* (1957) delakoaren 51. orrialdean berri dakarrenez. Baina nik ez dut holakorik uste. A. Aguirre irudietan soilik oinarritzen zen eta Meñakakoaren bezalako irudiak aski dira Euskal Herrian. Bertako hiruburuia eta epaiki hortzen gisako puntatxoak Erdi-aroko itxura du gutienez, baina haruntzago joateko bestelako agiri-rik beharko genuke. Dena dela, kontuan edukitzekoa da.

XII. mendera arte apezpikuak bakarrik hobiratzen ziren elizetan.

*Santa-Graziko hilerri zaharra, Zuberoan.
El viejo cementerio de Santa Engrazia, en Soule.*

Gregorio IX. agandik (1227-1241) eman zen askatasun gehiago eta le-goak ere elizetan hobiratzen hasi ziren, Frankowskik *Estelas discóideas de la Península ibérica* deritzan liburuan dakarrenez. Bestalde, egile honek, Azpeitiko «carta-puebla» delakoa (1324. urtekoa) jartzen du lekuko, Gipuzkoan XIV. menderako elizetan hobiratzea normala zela adierazteko. Honegatik, gure probintzi honetan aurkitu direnetatik gehienak Erdi-arokoak dira, bideetan hildakoegatik eraikiak edo izan ezik (Plaentziatik Osintxura bidean eta Zestoatik Iraetara bitartean bezala, adibidez), gainerakoak elizetan hobiratzen hasi aurretikoak dira noski.

Hau da Ifar Euskal Herrian ugariago aurkitzearen arrazoia. Hantzen ez bai zuten jarraitu alde hontako araurik. Nafarroan bertan, 1512. urtean Gaztelako erregeak menperatu zuenetik, Araba, Gipuzkoa eta Bizkaiko arauera jarraituko zuen, muga zeharo erabagi gabe gelditu zen herri batzuetan izan ezik (Luzaiden bezala, adibidez) edo Baionako apezpikutegiari loturik jarraitu zutenetan (Pasaiatik Irunera bitarte hortan bezala, edo Bidasoako herriak adibidez). Gero, hamazortzigarren

mendean, Karlos III.aren denboran, hilerriak elizetatik kanpo jarri ziren eta garai hortatik, muga inguruetakoz zenbait herritan handikaldeko influentziaz usuario zaharrari berriz lotuko ziren. Baina muga inguruetatik hegoalderuntza aurkitzen direnak zahartzat jo genezazke.

Gipuzkoan ezagutzen direnak, hogeiren bat dira guztiz. Gehienak Manuel Labordek katalogatu zituen, *Homenaje a D. J. M. de Barandiarán*, lehen tomoan (Bilbao, 1964), 139-155 orrialdeetan. Orainsu Seguran katalogatu dut beste bat, Rafael Berasategik hospitaleko baraztean aurkitua. Hilarri honek, bere parte biribilaren bueltan ere marrazkiak ditu eta hau izango da holakorik duen bakarra, Gipuzkoan orainarte aurkitutakoen artean, eta bi alderdian dituen gurutzegatik Erdi-arokotzak jo genezake, elizetan hobiratzen hasi baino lehenagokoa. Hain itxura zaharra ez badute ere, Seguran bertan M. Labordek, L. Peña Basurtok eta F. Leizaolak aurkitu zituztenak ere Erdi-arokotzat jo genezazke.

Gure herri artea ikertzeko oinarri oinarrizkoak dira hilarri biribilak. Hauek beste edozein monumentuk baino gehiago laguntzen digute apaingarriztat erabili diren gaiak eta naiz mila urtean zehar edergarriak izan duten eboluzioa estudiatu ahal izateko; Euskal Herriaren estetika aburuak aztertzeke elementurik onenetakoak ditugu gure hilarri biribilak.

Las estelas discoidales

Las estelas discoidales aún tan abundantes en la parte septentrional del país, aunque sepamos que en época antigua fueron importadas de otros países, como otras muchas cosas tomaron carta de naturaleza en el nuestro, donde fue adquiriendo características propias como pieza de decoración al erigir los monumentos funerarios a la memoria familiar o individual. Estamos de acuerdo con Frankowski, de que se trata de piedras antropomorfas ornamentales. Los motivos, siguiendo la tradición del arte popular, son muy variados, que pueden ser bien cristianos o paganos, desde atributos religiosos hasta los de las profesiones. La misma decoración va desde el formalismo figurativo hasta las formas abstractas, pasando por una extensa y extraordinaria gama de estilizaciones de elementos geométricos, representaciones de cruces, flora, fauna y, sobre todo, una rica variedad de símbolos astrológicos que a veces les envuelve en misteriosas piezas líricas, como se puede comprobar en las principales catalogaciones de E. Frankowski, L. Colás y J. M. de Barandiarán.

Antiguamente su uso se extendía por ambas vertientes del Pirineo, desde Cataluña hasta Vasconia, para llegar desde Cantabria hasta Asturias y Portugal, abarcando Castilla la Vieja. Hay, además, algunos casos muy aislados hacia el sur de la Península. Generalmente son de época medieval, salvo las de Clunia (al sur de Burgos), antigua ciudad celtibérica, y algunas como la de Somoro (en Montes de Oca) que es del siglo II.

Las más primitivas se hallan en Siria e Italia, del siglo VI a J.C.

Tenemos testimonios de que para el siglo XIV era general el enterramiento en los templos, en lo que respecta al reino de Castilla, y por supuesto en Alava, provincia de Guipúzcoa y Señorío de Vizcaya, a juzgar por la carta-puebla de Azpeitia. Lo más probable es que en Navarra siguieran a la antigua usanza hasta que fue invadida en 1512. Pero tal norma no afectó al país vasco continental donde ha perdurado hasta nuestros días y por esto encontraremos allá su riqueza en cantidad y calidad con todos los procesos evolutivos en los estilos.

Por sus características pueden ser muy antiguas algunas de la alta Navarra, como la de Arazuri, por ejemplo, y muy importante en

Segurako bilarria.

antigüedad y rareza la de Santacara, con *tetraskete*. Pero las que con certeza se pueden situar en nuestro país, son las de Arguiñeta (Elorrio), del siglo X, por la fecha que lleva uno de los sarcófagos. La de Meñica (también en Vizcaya), según A. Aguirre Andrés, es de la Edad del Hierro, pero no veo ninguna razón que apoye su hipótesis. Su ornamentación es bastante común a otras estelas del país de época posterior.

En el País Vasco peninsular, por la razón expuesta, las encontraremos en menor cantidad que al lado continental, pero podemos suponer que en su mayoría se remontan a época medieval. En algunos municipios fronterizos de Navarra, la cuenca del Bidasoa con Irún, pueden ser hasta posteriores, por su dependencia al obispado de Bayona hasta siglos más tarde, y en otros por pertenecer a zonas aún no delimitadas de la frontera. Posteriormente, entrado ya en el siglo XVIII, la orden de llevar los enterramientos fuera del templo hizo que volvieran a la primitiva tradición por influencia de los pueblos vecinos de allende de la frontera.

Las que se conocen en Guipúzcoa son una veintena en total. En su mayoría catalogadas por M. Laborde, y casi todas ellas de la zona del Goierri. Recientemente he podido catalogar una de Segura, hallada por Rafael Berasategui de la misma villa, que viene a sumar la cuarta de este municipio. Las otras fueron descubiertas por M. Laborde, L. Peña Basurto, y F. Leizaola. Esta de ahora tiene la particularidad de su canto ornamentado con doble hilera de diente de sierra, decoración funeraria muy frecuente hasta nuestros días y que ya figura en las estelas de Arguiñeta. Por ello y por el resto de su ornamentación se puede clasificar entre las estelas medievales.

Las estelas discoidales son piezas fundamentales en el arte popular vasco. Ellas pueden ayudar, como ninguna otra pieza mobiliario, el estudio temático y evolutivo de la ornamentación a través de un milenio; constituyendo los mejores exponentes de los conceptos estéticos de nuestro pueblo.

1980-IX-29.

ARGIZAIOLAK

Gure elizetan familiko hilobiari argi egiteko erabiltzen ziren argizaiolak urte gutitan suntsitu dira. Jatorriz bazitekean hobiratzeak eliza barnera igaro zirenetik sortuak izatea, XIII-XIV. garren mende haie-

tan, Gipuzkoari dagokionez. Gure probintzian oro zabaldu zen eta bere mugetatik hat Bizkai erdialdera arte. Behar bada, lehen, elizatik kanpora, hilerrietan, eraikitzen ziren hilarri biribilen ordezk. Bere esan nahiak ordeza garbi adierazten du *argizari-ohola*.

Hilarri biribilen gizatiar forma bera agiri da argizaiolarik gehienetan, bai heldu lekuan eta bai burualdean. Horrez gainera, haiek bezala, erakusten dituen apaingarriak ere marrazki geometrikoez gainera, lora eta izartegiko irudiak agertzen dira: lauburu, arrosa, eguzki irudiak, eguzki lora eta abar, hilarrietan bezala, aintzinako erlijioan errotzen diren irudiak. Gainera, ezagutzen diren argizaiolarik zaharrenak gotiko estilodun dibujoak dituzte.

«Hilarri biribilak» zeritzan artikulua hartan (irailaren 29an argitaratua) adierazten nuen bezala, hilarri hoiek gorpuei lur ematea eliz barrura pasatzen denean bukatzen da. Hala dirudi, guzieren eritziak ez bada ere. Baditeke lehen lehenagotik hilen arimen alde eliza barruan egiten ziren otoitzetan argizaiola edo «fuesa» erabiltzea, hilerrietako harri bilibilen antzerako irudia erabiltzearen. Itxura hori dute apaingarritzat dituzten marrazkietatik. Bestalde, denboraz eta tokiz koinziditze horrek, aipatutako artikulua hortan agertzen nuen bezala, argizaiolak eta «fuesak» hilarri biribilen ordezk sortu zirela dirudi. «Fuesa» bera erdarazko *fosa* (= hobia) besterik ez bai da. Hau segurtatzeko, egia esan, ikerketa sakonagoak behar dira, egiaren funtsa eritzi hortatik urrun ez badabil ere. Bestela, zelan esplikatua mugazandiko Ifar Euskal Herrian argizaiolarik ez ezagutzea? Zelan adierazi Bizkai, Gipuzkoa eta Arabako hilarri biribilak guziak Erdi-arokoak izatea? Bestalde, Nafarroa dago bitartean, geroxeago bide berbera hartuko zuela, Gaztelaren menpeko bihurtzeaz.

Argizaiola bera, kasik Gipuzkoako fenomeno soilak izatea bera ere beste arrazoi bat dugu aintzinako hilarri biribilen ordezk izatearena. Bertan sortua zelako Bizkai erdialdera arte zabaldu zen, baina Nafarroa geroago hasi zenez, bestelako joerak hartu zituen: «fuesa», saskitxo, xerbilla eta abar. Batzuek dioten bitasun horren kontra datorrela uste dut. Hoiere eritziak, hilarrietan harri biribilak jartzen ziren garai berean erabiliko ziren eliza barruetan argizaiolak, «fuesa»k eta abar. Baina, horrela ulertzen ez dena zera da, zergatik kanpoko hilarri biribiletan bitasun hori Euskal Herri guzian eta zergatik ez eliza barruko gauzetan? Horren arrazoi bakarra, garai desberdinetako aginduegatik eta politikazko menpetasun desberdinetatik bakarrik aurkitu genezake. Horregatik irauan dute hilarri biribilak ifarraldean gure egunokarte eta horregatik ez da ezagutu han argizaiolarik. Beste argibiderik ez dugu aurkitzen.

Tamalgarria izan da behar bezalako ikerketa sakonak egin aurretik gure elizetatik argizaiolak baztertzea, beren inguruan zuten ritoez gainera zentzu estetiko bat eskaintzen bai ziguten. Katalogatzerik osatuena Luis Pedro Peña Santiagok 1961 eta 1964. urteetan egin zuena da, *La «argizaiola» vasca* izenez Auñamendi argitaldariak 1964an argitaratua. Gainera, lan honetan, argizaiola bide, elizkizunen ohiturak ere jasotzen ditu; adibidez, ezaugarriak dira Idiazabal, Itxaso eta Garingoak; Lazkaon hilobiaz nola jabetzen diren, Amezketan fameliko kontratua nola egiten zen, aldabarrek argiz hilen garbikunde ustea nola zuten eta abar. Mila xehetasun tipi horiek dira lehena ezagutzearen lagungarri. Horrez gainera, argizaiola, herri artea estudiatzeko ere gauza egokia zen. J. Caro Barojak zionez, bere headadura mugatuak ere, tokian tokiz kontuan edukitzeko desberdintasunak ditu.

Beren usuariozko bete beharrik nagusiena, oraingo kandelena bezalakoa zen. Baina, arimaren argi egiteari hain ohol apainak gertatzea bera zer esan nahi handikoa zen herri batentzat, bizitza eta heriotzaren misterioan gogoetak bide sortutako arte agerpena zenez.

Argizaiolak eta «fuesa»k hilarribiribilekin duten kidetasuna ikusteko, irakurleak begira beza L. P. Peña beraren *Arte Popular Vasco* (Ed. Txertoa. Donostia, 1977) liburuan 174 eta 175. orrialdeak. Batez ere, behekaldeko «fuesa»k bi alderdian dituen buruak argi erakusten dute.

Dena dela, gure herriak berekiko sortu dituen arte balioetan garrantzitsua dugu argizaiola.

Las tablas para cerilla

La «argizaiola» (tabla de cerilla), utensilio de madera para enrollar la cera que sirve para iluminar la sepultura familiar en la iglesia, en muy pocos años ha ido cayendo en desuso. Quedarán muy pocas parroquias rurales donde aún se conserva. La función de estas tablillas decoradas fue la misma de los hacheros, candelabros o velas. Su origen es muy posible que se remonte a la época en que los enterramientos pasaron al interior del templo, allá por los siglos XIII-XVI, en lo que respecta a Guipúzcoa, provincia donde se generalizó su uso extendiéndose a zonas limítrofes de Vizcaya, probablemente sustituyendo a la estela discóidea. Las «argizaiolak» más antiguas van decoradas con líneas de estilo gótico.

Las formas antropomorfas de la estela están presentes en las empuñaduras y cabeceras de la «argizaiola» y su variante la «fuesa».

Además, como aquéllas, ostenta motivos ornamentales geométricos, florales y astroláticos: lauburus, rosetas, signos solares y la flor de cardo relacionada con el culto solar; decoraciones que reflejan, como en las estelas, reminiscencias de religiones primitivas.

Tal como expuse en mi artículo «Hilarri biribilak», del día 29 de setiembre, el uso de la estela discóidea desapareció en las vascongadas al pasar los enterramientos al interior del templo.

Es seguro de que las oraciones por las almas de los difuntos se hicieran en el interior del templo desde tiempos antes de los enterramientos, pero no hay testimonio de la «argizaiola» o la fuesa. Sin embargo, la última, como indica su nombre, es la imitación de la fosa del cementerio al exterior. El hecho es que coincide el uso de la «argizaiola» con los cambios cronológicos en áreas donde los enterramientos pasaron al interior del templo. Pero hay un razonamiento básico, y es que en fuestas, canastillos, simples rollos de cera, «argizaiolak», «saskitxoak», etc., no existe el concepto unitario que encontramos en las estelas discóideas en toda la geografía, y ello es debido a una interrupción de la tradición, motivando a que los objetos a suplir respondieran aisladamente por la discontinuidad en la aplicación de la norma. A la hora de interpretar, esto demuestra por qué no se ha usado «argizaiola» en el País Vasco continental, donde los enterramientos siguieron siempre al exterior, y por qué se perdió el uso de la estela discóidea en época medieval en estas provincias.

Advierto que no todos comparten esta hipótesis, que a nuestro juicio nos parece la más aceptable.

Ha sido una lástima que en muy pocos años hayan desaparecido las «argizaiolak» de nuestras iglesias, sin haber realizado sobre ellas un estudio exhaustivo, tanto en su entorno ritual como en su sentido estético. La catalogación más completa se la debemos a L. P. Peña Santiago, realizada entre los años 1961-64, y que se publicó bajo el título *La «argizaiola» vasca* (1964). En esta obra, además, se recoge la descripción ritual de algunos pueblos como Idiazábal, Ichaso, Garin, etc.; la «toma de la sepultura», en Lazcano; la representatividad de la mujer sobre la «sepultura», en Zaldivia; el contrato familiar sobre pertenencia, en Amézqueta; la iluminación para la purificación de los difuntos, en Aldaba, etc. Por otra parte, la «argizaiola», quede patente, que ha sido una interesante pieza en el arte popular mobiliario, que como bien indicó Julio Caro Baroja en *Los Vascos*, «dentro de un límite, presenta variaciones locales muy dignas de tenerse en cuenta».

1980-XI-10.

EUSKAL ARTEA GAUR, SEGURAKO ERAKUSKETAN

Segura bezalako herri batentzat zer hobeagorik kultur ekintzak bultzatzea baino? Hala ere arte plastikoak aukeran datoz herriak berak historian zehar bildu dituen balio berezien inguruan. Eta, badirudi, Segurako herriak ekintza hauen alderako kontzientzia hartu duela.

Lardizabal jauregian berrogei artistaren lanak bildu dira. Lehendik ospetsu diren Ameztoi, Basterretxea, Goenaga, Mendiburu, Ruiz Balerdi, Txillida, Ugarte, Sistiaga, Ortiz de Elgea, Larrea, Mirantes, Azketa eta besterekin batean Aleman, Arsuaga, Beorlegi, Bikondoa, Larrañaga, Txopitea, Valverde, Zabala, Zuriarrain, Diez Alaba, del Valle, Anda, Extramiana, Salaberri eta abar, Segura bertako J. M. Telleria partaide dela. Egungo artearen ikuspegi ederra adierazten digute. Hautaketa egin dutenek bazekiten egungo balioak non zeuden, sorketa berri-etan mugatu bai dira eta artearen gailurrean sorketa da helburu.

Pozarren ikusi dut Segurako hiribildu zaharrea holako erakusketak. Erdi-aroko egituradun hiri kaskoak, aspaldi jaramon askorik egin ez bazaio ere, hamabostarren mendetik hasi eta hamazortzigarrenera arteko estilodun etxeak gordetzen bai ditu. Herrietako arkitekturak historian zehar estudiatu ahal izateko Gipuzkoan Segura bezalako adibideak urri ditugu, baina Gipuzkoan ez ezik Euskal Herri guzian ere ez dira holako esenplu askorik. Jose Inazio Linazasorok kontuan izan zuen hau hirietako arkitekturaz burutu zuen lan bikainerako, *Permanencias y arquitectura urbana* deritzan liburuan ikus daiteke. Kale nagusiko 17.a eta bere ondoko zenbait ditugu adibiderik egokienak. Horiez gainera jauregi bikainik ere ez zaio falta Segurari. Gebarakoa, gotikoaren azkenaldikoa; Arrue, bere behe partean Pizkunde garaikoa eta goi parte mudejar kutsuzkoa; Iarza eta Lardizabal barrokoaren eredu-garri jartzekoak Gipuzkoan; beste zenbait jauregi Zurbanokoaz aparte eta Mujikatarrena hemeretzigarrenaren azkenaldian modernismo joeraz. Horrez gainera, Segurako eliza Gipuzkoan den euskal gotikorik eredu-garrietakoa delarik Santa Isabel komentua Gaztela aldeko barroko erazkoa du bere aurrekaldea.

Holako inguruak giro berezi bat eskaintzen dio artegintzari eta berebiziko asmo ona izan dute gaur egungo arte erakusketa jartzea bururatu zaienek. Baditeke, lehenengoa denez, uste bezain ikusle ez joatea, baina ez daitezala beldurtu. Holako ekintzak antolatuz jendeak ikasiko du bertarako joera eta herrian piztuko da artegintza berriaren alderako grina.

Lehengo arte abstraktoak ez dut uste orain inor harrituko duenik, eta bakoitzak berekiko gogoetatik atera beharko du abstraktoak eka-

rri diguna. Materia bera hobeto baliatzen erakutsi dio artistari eta berritzearen ondorenak dira gero ideki diren bide berriak. Erakusketan bertan aurkituko ditugu arte librearen erantzunak, hiperrealismoz, errealismo fantastikoz eta magikoz agertuak, bai pinturaz eta bai eskulturaz.

Amestoik aurkezten duena ezta txantxetakoia, bere surrealismoaren heldutasunean egindako lana denez; Ruiz Balerdirena bere esku trebearen adierazgarria da; Sistiaga, Zumeta eta Goenagak lehentxoago aritzen ziren lanetatik muestra bana agertzen dute, eta era berekoa du Ortiz de Elgeak ere. J. M. Telleriak inoiz baino nabarmena agertzen ditu kolore urdin-berdexkak bere irudi-paisaje loturekin. Berriagoen ekintza ere ezta gutiagorako. Zabalaren irudimenak aintzinako flamen-darrak gogoratzen dizkigu; Txopiteak era magikoak jarraitzen ditu manieristen teknikekin; Aleman, Azketa eta beste zenbaitek, gehientsue-

*Euskal artea, gaur. Segura.
Lardizabal jauregia J. M. Telleriaren irudian.*

nak behar bada, materiaren erabilkerazko maisutasuna agerrera dute; errealismo fantastikotik ere bada lanik, baina hemen denak aipatu ezinez F. Beorlegi datorkit burura, azkenaldi honetan hartu duen bide txalogarria aipatzeko. Basterretxea eta Mendibururen eskultura landuak ere aipagarriak dira. Txillidak grabatu soil bat bakarrik jarri du eta bere anai Gonzalok aspalditik ohi duen paisaje lauso horietako bat.

Elkarrekiko desberdintasunak hain nabariak direnez, erakusketa aspergaitza da edonorrentzat.

Kultur ekintzeri hasiera ona eman diote segurarrak. Erakusketa San Juanak arte iraunarazteko asmoa omen dute, San Juan jaietan esku-lanena agerraraziz. Besteak beste, Zegamako Gregorio olleroa (Gipuzkoan gelditzen den bakarra) eta Segura bertako saskiginak bere artea erakusteko aukera egokia izango dute. Hauek berbiztea ez litzake gauza txarra.

Lehen erakusketa hoietatik hasi eta jarrai.

Arte vasco actual, en una exposición de Segura

En el palacio de Lardizábal de Segura, cuyos propietarios han tenido el gesto de regalar el hermoso edificio barroco al ayuntamiento de la villa donde instalarán su nueva sede como casa consistorial, la nueva Corporación, ha tenido el buen acierto de montar una exposición de artistas vascos de la actualidad. Artistas de primera línea en lo que se entiende por la nueva corriente creatívista. Tal vez resulte algo chocante a los segurarras encontrarse de buenas a primeras con una irrupción de obras abstractas, surrealistas, hiperrealistas u otras corrientes más recientes como realismos fantásticos y mágicos; pero ahí está la muestra que como novedad nos ofrecen nuestros artistas plásticos del momento actual, y esta es la verdadera realidad. Cualquier visitante perspicaz se hará cargo de la ilimitada fuerza creativa de nuestros artistas.

En el palacio de Lardizábal se dan cita renombradas firmas de todo el país vasco, aunque la mitad de ellos sean guipuzcoanos.

A un conjunto monumental como es Segura le corresponde desarrollar este tipo de actividades. Así, el visitante, tendrá una doble ocasión de admirar la estructura urbana del casco viejo de la villa donde se pueden contemplar edificios con estilos que van desde el siglo XV hasta el XIX. Las casas palaciegas de Guevara, Arrue, Yarza, Lardizábal y otras menos notables, el templo parroquial que es modélico entre las iglesias columnarias de Guipúzcoa, sin olvidar el arte mobiliario que

contienen los mismos, y luego poder contrastar con las corrientes actuales en el empeño de lograr nuevas formas, nuevos conceptos, en nueva armonía de colores. La verdad, lo considero un deleite.

La exposición durará todo el mes de Junio, y durante las fiestas de San Juan se verá incrementada con la presencia de las labores artesanas. De ellas, las más importantes podrán ser la presencia del único alfarero guipuzcoano, natural y vecino del próximo pueblo de Cegama, y los cesteros del propio Segura que han tenido fama desde años atrás. Artesanías que convendría revitalizar.

El éxito de estas exposiciones está más que en la asistencia numérica y la difusión por los medios de comunicación, en la perseverancia en mantenerlas durante años sucesivos. La continuidad de tales actividades, será el gran éxito que el futuro habrá de reconocer.

1980-VI-9.

KALOGRAFIA ARTEAZ

Kalkografia arteak era askotakoak dira, Ekalde urrutian Erdi-erotik egiten zen xilografiatik hasi eta gure gizaldiko litografiara arte. Baina, esku-lanezko artegintzetarako, oraindik orain ere, inprentarekin bateratsu asmatu zen zurezko (eta gero, metalezko) txapetan irudiak grabatzea, tintaz paperean inprimatzeko erabiltzen dena. Sistema beretik XVII. mendearen azkenaldira, Europan zehar, indartu ez ezik, bronzeko plantxen bidez liburuaren edergarriak inprimatzea hedatu zen.

Irudiak idazkien lagungarri bihurtu zirenetik, literatura erak ere aldakuntzak izan zituen eta hortik datorkigu Ilustrazio izenez ezagutzen den kultur mugimendua.

Inprimategientzat aurrerapen handia ekarri zuen kalkografiak eta arte lanen zabalkundea erraztu eta merkatu. Durero, Mantegna, Graf, Rembrandt, Van Dyck eta Goya izan ziren lehengo denboretako grabatzaile ospetsuak.

Kalkografian aguaforte deritzan espezialitatea da ezagunena. Euskal Herrian berandura arte ez zen ezagutu. Juan de Iziar eta Pedro de Madariaga bizkaitar kaligrafoen lanak, liburuaren edergarriak eginak, zurean landuak izaten ziren. Aguafortez ordea, apenaz ezagutu zen gure mende honen hasierara arte. Eta Rikardo Baroja izan da hontan lanak gehien egin duena. Baita gure arteko grabatzaile onena ere.

Gaur egun, indar berriz berbizten ari zaigu grabadugintza hau. Eta, gezurra badirudi ere, Alemania, Holanda, Txekoslovakia eta industriagintzan aurreratuen dauden herrietan egiten da gehien. Hoietan erabiltzen diren teknikak heurak ere eskuzko inprimategietakoak direnez arte langintzetako balio berezia bai dute.

Herbeste hoietan holako indarra duela ikusirik eta egungo Euskal Herrian bertan grabatzaileak sakabanaturik badirela jakiteaz, zeren aguaforre lanak egin bai dituzte E. Txillida, F. Beorlegi, B. Alfonso, R. Ruiz Balerdi, G. Ramos Uranga, M. P. Herrero, C. Sanz, M. Cardenas, I. Goikoetxea, A. Nagel, R. Zuriarrain, eta beste zenbaitek, Kultur Kontseilaritza arduratu ginen hontaz zerbait egitera. Indar sakabana-tuok bideratzeraz eta ofizioz ahalik egokien jabetzeko eskola sortzeaz.

Ekintza hontan, ofizio aldetik duen parterik gaitzena eskuairerako gubila ondo jakitzean datza. Gainerakoan, azidoak eta tintak nola erabili behar direnaren gora beheran bai daude, eta hauek beti dira erraza-goak. Hortik aurrerakoa, artista bakoitzaren etorrian dago. Ideak, sentipenak eta bakoitzak bere barnetik duen gustoak egiten du artista, eta hau ezta hain gauza erraza. Ofizioa ikas daiteke, baina artista etorria bakoitzaren gogotik sortu behar da. Honi esaten diogu Eibarren, berezkoa.

Baina, badakigu berezkorik ez dagoela oinarrizko den ofizio maila betetzen ez bada. Honegatik, burilez grabatzaile diren eibartarren joeragatik aukeratu genuen grabatzaile eskola bat sortzeko lehen esperientzia. Hontarako, Armeria Eskola egokia iduritu zitzaigun ikastaro bat betetzeko eta hara uztailleko arratsaldeetan nola burutu den lehen ikastaroa Ohizko Ikasleen Elkartearen laguntzarekin eta aguaforte gaian maisurik onenetakoak ditugun Mari Puri Herrero eta Gabriel Ramos Uranga bilbotarren zuzendaritzapean.

Hamabost ikaslek osatu dituzte ikastaroak, batzuk gubilezko grabatzaile ofiziodun eibartarrak eta beste batzuk artistak. Egin dituzten lanen arabera, uste bezain esperientzia ona izan dela esango genuke. Probetxugarria benetan, eta nolabaiteko jarraipena behar duena. Behar bada Armeria Eskola berean, iluntziko ikastaroetan, urte guziz eman ditzakean disziplina berri bat izan daiteke. Hala deritzagu. Zeren inon izatekotan, Eibarren aterako genioke probetxua holako arte ekintza bati.

Artez zerbait dakienari esan beharrik ez dago kalkografiak duen garrantziaz. Aguafortez hogei, berrogei edo hirurogei aleko serie laburrak egiteko posibilitatea dagoenez, edozein artistari laguntzen dio bere obren inguruan edonork erosi ahal izateko laminak eskaintzea, eta edonorrentzat etxean aguafortezko lan bat edukitzea itxura hobekoa da

mueblerietan saltzen diren arimarik gabeko oriopinturazko lauki merke horiek baino. Hau ere ikasi beharrezkoa dugu. Artistaren eskuetatik, serie txikietan, banan bana irten duan lanak berakin du sortzailearen gogozko sigilua.

Bestalde, bere inguruan teknika ezaugarriak edukitzeaz gainera sorketa gogoari pizturik eutsi beharra dugunez, artegintza hau gordegarria iduritzen zaigu eta irauneraztea eskatzen digu. Lamina ederrak sortzetik bibliofilo liburuak egitera arte, kalkografiak badu gizartean zer bete. Honegatik, ondore ona izango duen uztean gaude.

Arte calcográfico

Entre las artes aplicadas de escaso desarrollo en nuestro país, está la calcografía. En el transcurso de la historia, la xilografía no ha contado con artistas de relieve. Tampoco en aguafuerte, si exceptuamos a Ricardo Baroja e Iturrino, pues de nuestro paisano Zuloaga, sólo se conocen dos planchas grabadas. La litografía, por su parte, apenas ha salido del anonimato industrial.

En Junio del pasado año, Mari Puri Herrero presentó una exposición colectiva de grabadores vascos en U. N. E. D. de Vergara, y la Consejería de Cultura tomó conciencia del tema. En consecuencia, durante el mes de Julio del presente año, se ha celebrado en la Escuela de Armería de Eibar el primer cursillo de calcografía dirigido por Mari Puri Herrero y Gabriel Ramos Uranga, impartiendo las técnicas de aguainta, punta seca, buril y «mezzotinta», con sus correspondientes barnizados de planchas, baños de ácido, tintado e impresión.

Si se eligió Eibar para este primer ensayo, fue por las condiciones que reúnen sus habitantes por la tradición de grabadores en metal. La parte más dificultosa del aprendizaje consiste precisamente en el manejo del buril y la punta seca. Y, el mismo G. Ramos Uranga cuenta que aprendió el dominio de dichas herramientas gracias a un eibarrés. Pero, paradójicamente, se presentaron al cursillo, más artistas de otras especialidades que artesanos grabadores. De todas formas, esta primera experiencia ha tenido gran éxito y esperamos que tendrá continuidad para consolidar una escuela en la especialidad.

La calcografía, como complemento, facilita a cualquier artista la posibilidad de ofrecer algo de su obra creadora a un precio módicamente asequible, como en su día practicaron renombrados artistas como Durero, Mantegna, Van Dyck, Goya, etc., hasta el mismo Picasso.

Grabado al aguafuerte de F. Beorlegui.

El aguafuerte tiene la virtud de mantener una tradición de impresión gráfica artesanal para trabajos o tiradas especiales, que van desde las mismas series cortas de láminas hasta libros de bibliófilo.

Y, aunque parezca un contrasentido, los países más progresistas de centro Europa, son los mayores productores de calcografía.

1979-VII-30.

DIEGO MAIORA, ESKULTORE SEGURARRA

Artearen historia agirien bidez ikertze kontuan, beste gauza askotan bezala, oso ahul eta atzeratuak gabilta. Bitartean eztabaida antzuetara maiz joten dugu, euskaldunak artegintzarako ahalmenik izan duen ala ez, euskal arte jatorrik ba ote den, koloreak nabaritzeko ahalmen berezirik ote dugun eta abar. Sistematikoki ikerketak egin baino lehen erabakiak atera nahi ditugu, ia artegintzari gure aldetik ezer eman diogun ala ez jakiteko. Gauza askotan bezala, sentipen hutseri amain emanik eta errazoi bideetatik urruti.

Gauza hauek bideratzeko ikerketen premiaz gara eta ikerketetarako gure geure instituzioak behar ditugu, eta hau, ametsak amets alde batera utzirik, gaur egun autonomia bideak eskaintzen dizkigun aukerak aprobetxaturik zuzendu beharrezkoa dugu. Gure nortasunari dagozkion azterketak eta aurrera begirako kultur ekintzak, gaurkoz, autonomia bidetik eraman ahal direnak dira. Gainerantzean ahuntzaren gauerdiko eztula.

Arte ikerketaz, Gasteizko Apezpikutegia egiten ari den *Catálogo Monumental* dugu zer egin behar denaren eredugarritzkoetarik bat. Bere zuzendari den Mikaela Portillak esaten zidan igaz, harriturik baina pozez, XVII. mendearen hasieretan segurar eskultore baten lanak aurkitu dituela Araban, agirietan agertzen denez, Onraitia eta Ozaetako erretaulen egiletzat, Diego Maiora izen deiturazkoa. Bere harridura, Araban hainbeste artista zen garaian gipuzkoar bat bertako lanetan aritzearena zen. Tomas Biurrun nafarraren *La escultura religiosa y Bellas Artes en Navarra durante la época del Renacimiento* (Iruña, 1935) eta M. A. Arrazolak Gipuzkoako Pizkunde arteaz egindako lanak begiratzeko esan nion, hor aipatzen zirela segurararren beste lan batzuk eta.

Diego Maiorak egina da Olaztiko erretaula nagusia. Ziordirako ere egin omen zuen beste bat baina eliza hontan XVIII. menderaren bukaeretan beste berri bategatik aldatu zen.

XVII. mendearen lehenetik erdialdera agertzen zaizkigu bere lanak. Barrokoaren hasiera garaia bazen ere, Diego Maiora oraindik Pizkunde garaiko estiloekin zebilen. Eta, estilo honetan ere Joanes Antxieta azpeitiarraren jarraitzaileetakoa zen. Gipuzkoan bertan ezagutzen diran lanak: Lezo, Zerain, Ataun eta behar bada Gainzako erretaulak ditugu.

Denok dakigu Antxietaren ikasle eta jarraitzailerik jatorrena Ambrosio Bengoetxea genuela. Bere eskuz eta gogoz maisuagandik hurbil ibili zen eta Gipuzkoan lan handiak utzi zizkigun. Biurrunek berak, uste zuen, Lezoko erretaula ederra A. Bengoetxearena zela, baina M. A. Arrazolak agiriz demostratu zigun Diego Maiorarena zela. Hala aipatzen du bere *El Renacimiento en Guipúzcoa* (t. II, 286 orr.) lan bikainean. Zerain eta Gainzakoen berri ere ematen digu.

Baina, Biurrunen begi zolia ez zebilen hain oker edo hain urrun. Inazio Iparragirrek *Cinco villas del Alto Goyerri* (1975) deritzan monografian Zeraingo erretaulaz ari denean, Maiora segurarra A. Bengoetxearen ikasletzat jotzen du.

Gainzakoari buruz ordea, agiriak azaldu beharra dugu. M. A. Arrazolak, bere lanean, aipatu besterik ez du egiten eta Jose Maria Sukiak *Alzaga-Arama-Gainza-Isasondo y Legorreta* (1975)¹ deritzan monografiaren 103. orrialdean, hara zer dion: «Su retablo es similar al que existe en Hernialde, y es obra de Zatarain». Itxuraren eritzizkoa ote? Ala agirietatik atera ote zuen? Jakitekoa litzake.

Artezale ikertzaileak, orainarte, Ataungo San Martingorik ez dute aipatu. Baina Ataungo artxiboak xagua bezala ikertu zituen Juan Arin Dorronsoro zenak aspaldi eman zuen berria, eskultore hontaz inork ezer etzekien garaian, non eta «Ataun. Toponimia de carácter religioso» lanean, *Anuario de «Eusko-Folklore»* (IX. tomoa, 1929. urtea) ikus 29. orrialdean. Gero, lasaiago eta zehatzago agertuko zigun *Clero y religiosos de Ataun* (Gasteiz, 1964) deritzan liburuaren 9. orrialdean. Geroago, gazte talde batek elkarlanean burutu zuten *Ataun* (1975) deritzan monografiaren 88. orrialdean ere horrela jasotzen da. Hemen, erretaulako santu nagusia, San Martin de Tours, ez dakigu zer arrazoi-gatik, geroztiko irudia da, Santiago Masily-k 1780. urtean egina.

Ikertuz goazen artean bere lan gehiago agertuko dira, baina orainarte ezagutzera iritsi geran hauek Diego Maiora eskultore segurarrari ospe handia ematen diote eta aurrerantzean, behar bada, gure Pizkunde garaiko eskultore handien artean toki berezi baten merezimendua du.

Dena dela, orainartekoen artean, seguraski, Olaztikoa izango da ezagutzen direnetan lanik ederrena. D. Maioiraren lanetan, neronek ikusitadunetan behintzat, gora-behera handiak nabari dira, behar bada

bere langileak hautatzen edo presupuestoak beharturik, baina kontu gehiegirik izan etzuelako nonbait.

1. Gauza bera dio Leandro Silván-ek *Las villas de la unión del río Oria* (1974) lanaren 80. orrialdean.

Diego de Mayora, escultor de Segura

La investigación histórico-documental de obras de arte es casi nula entre nosotros. El catálogo documental de la Diócesis de Vitoria podía ser una obra a imitar. Nos llevaríamos muchas sorpresas y probablemente borraríamos bastante de esa fama que llevamos de pueblo que apenas ha producido arte. Micaela Portilla que dirige el referido catálogo, con sorpresa y alegría me manifestaba, hará cosa de un año, que había descubierto algunas obras de un escultor guipuzcoano en Alava a comienzos del siglo XVII, cuando precisamente en aquella provincia abundaban tantos artistas. El escultor era Diego de Mayora de Segura y sus obras los retablos de Onraitia y Ozaeta, si mal no recuerdo.

Tomás Biurrun que fue un gran investigador navarro, en su obra sobre escultura religiosa en Navarra en la época del Renacimiento nos habla del escultor segurarra al estudiar el retablo de Olazagutía como «magnífica obra», realizada hacia 1600, según consta en el Archivo Episcopal. También ejecutó otro retablo para Ciordia, y ha desaparecido de esta iglesia, sustituido por otro de fines del siglo XVIII.

Sin embargo, Biurrun que atribuyó el retablo de Lezo a Ambrosio Bengoechea, M. A. Arrázola pudo demostrar documentalmente como obra del escultor Diego de Mayora, con la colaboración de Domingo de Goroa en el ensamblaje. El mero hecho de atribuir a Bengoechea nos atestigua la talla del escultor de Segura. Ignacio Iparraguirre, en su monografía de las *Cinco villas del Alto Goyerri* (1975), al tratar del retablo de Cerain, le considera discípulo de A. Bengoechea.

Además del retablo de Cerain, en Guipúzcoa, M. A. Arrázola le considera autor del de Gainza, pero J. M. de Suquía, en su monografía, señala como obra de Zataran y asimismo Leandro Silván en la suya. Me imagino que se basaría en algún documento y no por el simple hecho de ser similar al que existe en Hernialde. Convendría averiguar.

Pero hay otra obra más en Guipúzcoa, que es el retablo mayor de San Martín de Ataun, terminado por Diego de Mayora en 1654, según podemos leer en *Clero y religiosos de Ataun* (1964) de Juan de

Arín. La imagen del santo titular es muy posterior y es obra escultórica de Santiago Masily, realizada en 1780.

La obra de Mayora es bastante desigual, porque no cuidó suficientemente las diferencias de sus manobreros. La mejor obra concebida es sin duda la de Olazagutía. Retablo de cuatro cuerpos que llena por completo el ábside. Dos grandes cuadros apaisados en el basamento, que casi puede llamarse primer cuerpo, representan la Última Cena y el Descendimiento. En los entrepaños las Virtudes Teológicas y las Cardinales. Diversas esculturas o bultos y en medio relieve, historias de la Virgen y de San Miguel Arcángel, se conservan perfectamente. Debieron hacerse juntamente con él, dos colaterales, obra de la misma mano y del mismo estilo romanista.

1980-X-27.

A. ARTETA IRUDIGINTZAN

Aurelio Artetaren ehunurteburua ospatzez, Bilboko Grijelmo imprimategiak aurtengo egutegia eskaintzen dio omenez. Aurelio zenaren autoerreturua eta beste lau irudik osatzen dituzte edergarriak eta M. Llano Gorostiza eta bion testuak, gazteleraz eta euskaraz, artistaren langintzaz.

Gaurko hontan nere idazkian gai honi helduko diot, astekari honen irakurleek bere berri izan dezaten.

Gure mende honen lehen partean Bilbo ingurutik girotu eta zabaldu zen artegintzarako zaletasuna eta eragina Euskal Herri osora. Ekintza harek, impresionisten ondorenez, berakin zekartzan plastika gaietan argi, kolore eta teknika berriekin baliatzea. Honela jokatzuz hartu zuten hementxo semeek, bertako gai herrikoiak erabiltzeaz gainera, pintatzeko joera edo taxura jakin bat eta hemendik sortu zen Euskal Pinturaren Eskola deritzana. Zalantzarik gabe, ekintza horretatik aldi berri bat sortu zen bertako pinturagintzarentzat, eta mugimendu honen artistarik berezietako bat eta ospetsuena noski, Aurelio Arteta Errasti izan zen. Bilbon bertan jaioa, duela ehun urte.

Artea, zentzumenez eta sentimenez begiratu eta konprenitu beharrezko gauza izpirituala denez, hala begiratzekoa da Artetaren lana. Barne muinean zeraman poeta sentipena eta eguneroko bizitzatik hartzen zituen gaiak. Marrazki eta forma, kolore eta molde, egituraz egoki zain-

duak, eta era berritzeen premiaz jabeturik, lanaren ikuspegitik eta herri langilea goretiaz, mitologia berri baten antzera bere ohialetara eramanez aritu zen. Euskal Herria eta bertako jende apalaren maitasuna adieraziko zigun, lehengo klasikoan emaitzarik onenen eraz, Europako gogo zaharrari jaramon eginaz, eta bere borondatezko sintesiaren arauetan oinarrituz. Bere buruari gehiegi eskatzen ohitua zen eta, honegatik, oso konformagaitza bere izaeraz. Bere lanaren kritikorik zorrotziena berbera bai zen.

Bere artista neurria, teknika eta sorketaren aldetik, Madrid-eko Banco de Bilbao eta Logroño-ko Mintegiko hormen edergarri egin zituen fresko direlakoek erakusten digute. Lekuneak bolumenez eta zabalego guzia kolorez ongi konposaturik betetzen zituen irudiz, obra guzia poesiako giro atseginean osatzeko. Etika eta estetika, elkarrekin zeramatzan.

Pintatzaile bezala gailurrik gorenetara igona zen. Margolaritzak ez bai zuen haretzat sekreturik gordetzen, muralgintzan erakutsi zigunez. Marrazkiak ordea, lerro edo marra soilez, zalantzarik gabeko maisuaren eskutikakoak dira. Ez zituen gehiegi landuko, argiak eta itzalak bereizteko haina izan ezik, eta hortik zuzenean kolorez pintatzera.

Euskal Herriko bizitza motak jasotzeaz arduratu zen, bertako pertsonaiak gure herriaren ereduak gizartetzat hartuaz. Hoietakoa dira egutegi honetarako hautatu diren marrazkiak ere, nahiz zirriborroz eginak edo zerbait landuak, egitura dute garrantzizkoa. Bai batean eta bai bestean, dibujogile onaren esku zehatza nabari dute.

Santiago Amón-ek 1972an dibujozko kuadernu eder bat eskaini zigun bilbotar artista honen marrazkigintza adieraziz, eta, gaurko hontan Grijelmo S. A.-ak eskaitzen digu beste aukera hau, gure herriko maisu on baten eskutitako lana ikus dezagun.

Gure pintatzaile aipatu honen zabalkundez egutegirako aukeratu diren irudiak, honako hauek dira:

Ataurrean egilearen autorretratoa. Buru ederra, nahiko landua den marrazki hoietakoa; apaina, bere ekintza bezalakoa, eta pinturara eroango zituen alternantziako argien saiera darabil bertan. Lehenengo eta bigarrenengo irudiak Madrid-eko Banco de Bilbao-ko hormaren biran egingo zuen muralgintzarako gertatu zituen marrazkiak dira Uzta Biltzailea eta Deskargatzailea; bi irudi eder, gorputz mugimenduak ederki estudiatuaz. Hirugarrenean, bi arrantzale gazte, lerro arin eta soilez eginak; ikutu guti dutelarik ere, dibujo betea; artistak bere heldutasunean egina. Eta, askenik, emakume bat etzanda, gaur Bilboko Bellas Artes Museoan dagoen Emakumeak uztaroan deritzan laukirako egin zuen zirriborroa da.

A. Arteta. Autorretrato.

Urte hontan, uste dugu, hau bakarrik ez dela izango Aurelio Artetari eskaintzen zaiona, berak irabaziak dauzkan merezimenduak handiak bai dira.

Lanaren eta uztaren ohoretan bete zuen artegintzaren adigarri, etika-estetika edergintzaren gailurrera eroan nahirik sortutako irudi paregabeak dira, Artetaren doahinen erakusgarri.

Las figuras de A. Arteta

Conmemorando el primer centenario del nacimiento del pintor Aurelio Arteta, Artes Gráficas Grijelmo ha editado un extraordinario calendario con dibujos del artista bilbaíno, representando: su autorretrato; una figura de mujer del boceto para «La recolección», de la rotonda del Banco de Bilbao, de la que existe otra variante en la obra conocida «Campesinas vascas con frutos y hortalizas»; boceto para «Los descargadores», de los frescos de la misma rotonda del Banco de Bilbao; apunte de «Arrantzales», y mujer recostada, de un boceto para la obra «Campesinas vascas con frutos y hortalizas», popularmente conocida por «Las manzaneras», pintura al óleo que se halla en el Museo de Bellas Artes de Bilbao.

Lleva en la cubierta dos breves textos en castellano y vascuence, de M. Llano Gorostiza y del que suscribe, con comentarios generales sobre la obra pictórica de Arteta y muy particularmente sobre los fabulosos dibujos del mismo.

Dichos dibujos muestran el concepto ético y estético que se perfila en toda la obra plástica de Aurelio.

Desearíamos que este acertado calendario no fuera más que la introducción del año que conmemora el nacimiento del singular maestro de la pintura vasca, fallecido en trágico accidente en la capital mejicana, el año 1940, durante su exilio.

1979-II-19.

INGURUAREN ERAGINA BEOBIDEGAN

Julio Beobideren hilondoko omenaldian, Ana M.ª Gutiérrez Márquez-ek hain ongi eraturik Donostiako Aurrezki Kutxak argitaratu duen

liburu ederra eskaintzen zaiolarik, aurkezpenean partaide ginen hizlariok gure artista handi eta maitagarria zen Julio goretsi nahi genuen, guretariko bakoitzak hitz batzuk eskainiz eta, nik nere aldetik, saiaera gisa, artista honengan inguruko giroak izan zuen eraginez ideia batzuk eskaini nituen, gaur orrialde hontan agertzen ditudanak, Julio Beobide zenaren bokazio helbideak nondikakoak zituenari buruz zerbait hurbildu nahiaz behinik-pehin. Uste honekin, eskultorearen lanen argibidetzat edo hauek hobeto aztertzeko; nere eskaintza tipi hontan, zerbait berri adieraztera nator.

Nere iduriz, bokazio hori, Zumaian bertan sortu ez-ezik hemen bertan errotzen da. Lehen lehenik, bere barruan zekarren artista sena; bigarrenik, bere begi zoliak haurtzarotik ohituak zeuden Antxietaren eskutik irten zuen erretaularik onenetakoa den San Pedro parrokiakoa ikusten. Pizgarri askorik ez zuen beharko, baina hemen elikatu zuen bere gogoaz.

Zahartzaroan, parrokia hau elkarrekin bizitatu genuen batean ohartu nintzen erretaularen detailerik tipienak ere zehatz estudiantuak zituela. Dударik gabe, artista dohaia jaiotzatik zekarren mutikoaren gogoaz jantzi eta indartu zuen Antxietaren lanak. Gasteizko irudigileen eskolan, ofizioak lanerako eskatzen duen ikastaroak osatu, Madrid-en San Fernando Akademian eta Bilbon Quintin de Torre-kin hobetu eta hornituko zituen ikastaroak; baina sorterriratzean, berriz ere hemen aurkituko zuen haurtzaroan barne gogoaren piztutzaile izan zen erre-aula bera. Behin eta berriz begi zoliz aztertuko zuen, Kalbarioko Kristo gurutzatuak burutzen duen Zumaiako erretaula eta, gure eskultorearen lana ezaguturik, edonor jabetuko da erretaula honek eskultorearen haurtzaroan izango zuen eraginaz.

Zumaiako erretaularen bidez bokazioa indartu zitzaion haur hura, herbestean ikastaroak egin ondotik, hemen bertan kokatu zen, bere sorterri eta inguruak artistaren gogoaz lotzen zuelako.

Gure irudimenez, ibilalditxo bat egin dezagun Julio Beobide zenak oinez edo bizikletaz hainbeste aldiz erabili zituen bideetatik. Ibilaldi hontan igarri genezake bere gogoaren betegarrizkoak zer ziren eta, gizonaren obra hobeto ezagutzeaz aparte, bere herriaren inguruari zenbateraino lotu zen ikus dezakegu. Kontuan izan Julio zenaren begirada zorrotzez eta oharpenetarako zuen dohainez.

Pizkunde garaiko lanak zituen maite eta estilo hauetako erretaulak eta irudiak gogoko.

Zumaiakoaz aparte, Oikinan eta Zarautzen A. Araozen lanak ongi aztertuko zituen dudarik ez dut, berakingo elkarrizketetan maiz aipatzen zituenez. Egile beraren lana, Eibarko parrokiari, oso ezaguna ez

ezik, Kresala etxeko paperen artean Araozek Eibarren egindako atlan-tea Juliok bere eskuz dibujatua bai zuen.

Baina, hiez gainera, erromanista estiloaren bideak hartu zituztene-gandik hurbilago zebilen, Antxietaren kidekoengandik. Bere lanaren joerak ikusirik ezta hau harritzekoa. Zumaiatik hurbil, Zarautzen zituen Errosarioko Amaren erretaula (gaur egun Pilar-kotzat ezagutzen dena), Antxietaren ikaslerik onenetakoa zen Ambrosio Bengoetxeak egina, eta eliza berean San Exuperio deritzan erretaula, egile ber-berari eras-ten zaiona. Ez ziren hauek Julio zenak xehetasunez ikusi gabeak.

Era berean, Azpetiko parrokian, Bakardadeko Amaren kaperan, Jeronimo Larrearen lana, biziki atsegin zitzaiona, eta bertako Kristo gurutzatuak, itxura batean, badu Julion lanekin zer ikusirik. Donos-tiako San Bizenten, Bengoetxearen lana, Larrearen laguntzaz egina, bes-teak beste, atsegin zitzaion eta bere ibilaldietan aztergai. Hau baino urrutiagoko lanak ere ezagutzen zituen, baina ez dugu adierazpenez urrutiagora joan beharrik.

Ez gaitzean ahaztu B. Imbertoren eskutikako Kristoa Urrestillan, ezta ere Azpeitian epistolaren aldeko kaperan dagoen Ehorzketa eta ikus dezagun Kristoren aurpegia. Kristoren eskua, eta holako kidetasun natural bat aurkituko dugu elkarren artean.

Baina, gure artistak ingurueta eskulturok azterketarako lagun-garri zituenarren ez dugu esan nahi beretan guztiz kutsatu zenik. La-gungarri zituen, baina ez kopiatzeko. Gure artistak buruz jasoko zituen. Zumaia eta ingurueta, han-hemenka, baina bere eskuetatik sortzen ziren irudiak ez ziren gauza bera. Barne gogoetaz beraganatu ondorean, bere-kiko etorriaren bidez, era berriturik eskainiko zizkigun lanok. Apaindu-retan neurritz ez ezik, apal eta urri ibiliko zen.

Apainduren urritasun honetan agertzen zuen bere euskalduntasu-na, hemen bereizten zen klasiko haien egituretatik. Bere izatean zeraman eta hontan nabari zuen bere nortasuna. Hor zen artistaren arima, go-goetetan barnean egosten zuenari libre uztean berez irtetzen zitzaiona bai zen.

Hori zen artistaren emaitza, herritikakoa herrianga eredu eskainiz.

La influencia del entorno en Beobide

El libro que acaba de presentar Ana M.ª Gutiérrez, que trata de la vida y de la obra de Julio Beobide, nos renueva en la memoria la figura insigne de nuestro llorado amigo y gran escultor.

Se dice que el artista no se hace; sino, nace. Es cierto. Pero las

Julio Beobide. Autorretrato.

circunstancias del entorno de la propia vida ejercen su influencia, a veces de manera decisiva, en la vocación de cada hombre, y a cada artista le conduce a determinar posturas en los estilos y en las formas.

Para aquel niño predispuesto, que fue Julio Beobide, no pudo pasar inapercibido, desde muy temprana edad, el retablo monumental de la parroquia de su villa natal de Zumaya, obra de Juan de Anchieta; y desde joven conocería también las obras escultóricas del estilo romanista de la segunda mitad del siglo XVI en Zarauz, Oiquina, Azpeitia... y que nos consta que Julio visitaba frecuentemente a pie y en bicicleta.

Y, para que nuestras exposiciones sobre el artista y su obra no resulten repetitivos, éste será mi tema de hoy, basándome en sencillos apuntes, para describir el rico entorno del Renacimiento y las posibles influencias en el ánimo y en la gubia de nuestro escultor.

A esas visitas guiadas por su gusto, de líneas clásicas en sentido general, a ellas y a las consecuencias derivadas de las mismas, que son motivo de reflexión y van dirigidas mis observaciones.

Pero que nadie crea que Julio copiaba o se nutría su inspiración con la contemplación de esas obras de Zumaya y sus proximidades y que él por su parte no ofrecía nada nuevo a la hora de crear. Pues quede bien claro que la personalidad de nuestro artista, dueño de una sensibilidad extraordinaria y una espiritualidad poco común, ejecutó con fidelidad lo que brotaba de su propio interior, de lo más íntimo de su ser, para ofrecernos una obra singular, recia y a la vez sobria, de una sobriedad asombrosa, desprendida de ornamentos, como fruto de la intimidad más honda que le condicionaba su propia naturaleza, su estirpe vasca. Ahí, en esa obra personal, Julio entregó el ser de su alma.

1979-IX-17.